

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Puberta – dějiny dospívání v 19. a 20. století

Michaela Musilová

Bakalářská práce

2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny, odbornou literaturu a informace jsem uvedla v seznamu literatury a pramenů.

Byla jsem obeznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/200 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60. odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 22. června 2018

Michaela Musilová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu bakalářské práce Mgr. Vladanu Hanulíkovi Ph. D. za odborné vedení a cenné rady. Taktéž děkuji své rodině za podporu během studia.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá vývojem dospívání v 19. a v první polovině 20. století v českém prostředí. Výzkum vychází z analýzy tří okruhů, které se nejprve zaměřují na vývoj a výskyt pojmu puberta v odborné literatuře. Pro analýzu tohoto okruhu jsou využity převážně odborné příručky. Druhá část práce se věnuje pubertě jak je prezentována v krásné literatuře, jak ji doboví autoři vykreslili. Třetí okruh práce se sestává z analýzy ego-dokumentů dospívajících dětí od roku 1840 do roku 1919 a ze vzpomínkové literatury.

Klíčová slova

Historie – puberta – dospívání - 19. století - 20. století

Annotation

This bachelor thesis deals with the development of the pubescence during the 19th century and the first half of the 20th century in the czech environment. The research comes from the three spheres, which are at first focused on the emergence and the occurrence of the term puberty in the specialized literature. To analyze the first of the spheres, mostly dictionaries, encyclopedias and specialized workbooks are used. The second part of this paper deals with the puberty, as it is presented in the belletrist by the authors of the particular period. The last part of this thesis consists of the analysis of the adolescents ego-documents from the period 1840 to 1919 and from the memoirs.

Key words

History – puberty – growing up – 19th century – 20th century

Obsah

Úvod.....	1
1. Využití metodologie pro analýzu pramenů.....	3
2. Termín puberta v encyklopediích a slovnících.....	4
2.1. Specializované encyklopedie.....	4
2.2. Všeobecné encyklopedie.....	6
3. Puberta v pedagogické literatuře.....	10
3.1. Pedagogika v českém prostředí.....	11
4. Dospívání v psychologické literatuře.....	18
4.1. Psychologie v českém prostředí.....	23
4.2. Shrnutí odborné literatury.....	24
5. Puberta v krásné literatuře.....	26
5.1. Svěhlavička.....	26
5.2. Přetížený klas.....	29
5.3. Puberta.....	30
5.4. Předtucha.....	32
5.5. Komu byla určena beletrie o dospívání?.....	34
5.6. Jak jsou zaznamenány přechody mezi dětstvím a dospělostí?.....	35
5.7. Jak se lišilo původní dospívání od současného?.....	36
6. Puberta v ego-dokumentech.....	37
6.1. Výběr z deníků.....	37
6.2. Výběr ze vzpomínkové literatury.....	42
Závěr.....	46
Resumé.....	50
7. Přehled pramenů a literatury.....	52
7.1. Prameny editované.....	52
7.2. Dobová beletrie.....	52

7.3.	Encyklopedie a dobové slovníky	52
7.4.	Dobová odborná literatura	53
7.5.	Literatura	54

Úvod

V předkládané bakalářské práci se budu zabývat dějinami dospívání v 19. a 20. století v českém prostředí. Důležitým faktorem pro zpracování této bakalářské práce byla skutečnost, že se dějinami puberty v 19. a na počátku 20. století nikdo systematicky doposud nezabýval. Sice existuje poměrně velké množství příruček, které se tomuto fenoménu věnují, avšak doposud nevznikla žádná práce, která by dosavadní dílčí výzkumy shrnula a vytvořila tak komplexní náhled na tuto problematiku. Nejvíce se budu zaměřovat na to, jak se dospívání ve stanovené době proměňovalo, jak se k němu stavěla společnost a jak ho prožívali samotní dospívající. Zpracováním této interdisciplinární práce tedy doufám, že dopomohu k možnému pozdějšímu hlubšímu probádání tohoto tématu.

Materiály, ze kterých budu vycházet, se sestávají ze čtyř heuristických okruhů. Nejprve budu zkoumat pojem *puberta* v encyklopediích a slovnících. Zde bych chtěla zjistit, kdy se pojem začal poprvé objevovat, jak se rozvíjel a proměňoval a jaké klíčové znaky puberty jsou ve slovnících uváděny. Dále mě bude zajímat, v jakém poměru se budou objevovat znaky psychické a fyzické. Budu zkoumat slovníky odborné i všeobecné, abych mohla porovnat znalosti vědců (tedy lékařů, pedagogů, psychologů) se znalostmi laické populace.

Dalším zdrojem poznání bude odborná literatura, kde se zaměřím na literaturu pedagogickou a psychologickou. Pro poznání vývoje pedagogiky, využiji převážně odborná periodika, například *Pedagogické rozhledy*, nebo *Volná škola: pedagogická revue pro širší veřejnost*. Analýze podrobím například publikace *Obecná pedagogika* a *Základy obecné pedagogiky*. Jako zdroje z oblasti psychologie mi poslouží odborné publikace světových i českých psychologů.

Významným pramenem ke zkoumání dospívání mi bude krásná literatura českých autorů z konce 19. a první poloviny 20. století. Z tohoto okruhu bych chtěla naznat jak mladiství prožívali své období dospívání, ale také jestli se autoři snažili ve svých dílech předat nějaké výchovné poslání a jestli byly snahy mladistvé v tomto období pomocí literatury formovat do uspokojujících podob. Pro toto zkoumání zvolím knihy s dívčími i chlapeckými ústředními postavami – *Svéhlavička*, *Přetížený klas*, *Puberta* a *Předtucha*.

Jako poslední zdroj informací mi poslouží výběr z pramenů osobní povahy. Čerpat budu z deníků a vzpomínkové literatury a budu se snažit pokrýt co nejdélší časový úsek zkoumané doby. Zde bych chtěla zjistit, jak mladiství vnímali toto složité období a jak prožívali změny s ním spojené.

Cílem práce je tedy nejprve stanovit klíčové znaky puberty 19. a 20. století. Dále zjistit, zda se během sledované doby proměňoval náhled na dospívání. A to jak náhled dospělých a dospívajících, tak i odborníků, popřípadě kdo tento náhled nejvíce ovlivnil. Nakonec jestli byla puberta vůbec vnímána v daném období jako specifická životní fáze, nebo jde o konstrukt moderní společnosti.

Pro tuto bakalářskou práci byla využita metoda zhuštěného popisu, jejímž hlavním propagátorem je Clifford Geertz. Popis této metody je čtenáři osvětlen ve druhé kapitole bakalářské práce.

1. Využití metodologie pro analýzu pramenů

Pro zpracování této bakalářské práce bude použita metoda zhuštěného popisu. Průkopníkem této metody byl americký antropolog Clifford Geertz. Proslavil se metodou bádání, se kterou přišel ve 2. polovině 20. století, kdy se z lidského chování pokouší interpretovat chování určité kultury.¹ Základem metody je důraz na kontext celé situace, kdy si badatel musí všimnout jednotlivých symbolů a podrobně je zkoumat.

Geertz bere kulturu jako něco, co ovlivňuje nejen nás, ale i věci okolo nás a to, jakým způsobem jednáme. Je proto nutné pochopit kulturní realitu, abychom si dokázali vysvětlit určité jevy. Teprve kombinace všech aspektů zkoumané společnosti či fenoménu nám posléze pomůže tuto realitu vidět. Při zkoumání je třeba brát v potaz široké spektrum symbolů a významů, které jsou mnohdy skryty a je nutné je rozklíčovat ve dvojsmyslech. Nejedná se tedy o pouhý popis materiálů, ale pátrání po jejich významu.

A právě tento postup, při kterém se bere v potaz široké spektrum symbolů a významů, je použit při zkoumání dějin puberty. V této práci je nutné využít širokého spektra zdrojů, které mohou dopomoci k hlubšímu poznání různých úhlů pohledu. Právě tímto způsobem zhuštěného popisu je možné co nejlépe poznat a dešifrovat danou mentalitu a zjistit jestli ve zkoumané době puberta existovala, popřípadě jak se projevovala, jak na ni reagovalo okolí a jak se mohl cítit tehdejší pubescent, pokud tedy vůbec v minulosti existoval.

Jako prameny, které dopomohou k dosažení tohoto cíle, poslouží slovníky a encyklopedie, ego-dokumenty (například korespondence a deníky a paměti) psané buď samotnými dospívajícími, nebo osobou, která je svědkem dospívání mladého člověka. Dalším využitým zdrojem je odborná literatura z oboru psychologie, sociologie a pedagogiky a to jak současná, tak dobová. V neposlední řadě bude pro lepší poznání fenoménu puberty v 19. a 20. století použita i krásná literatura (beletrie).

Základním postupem při analýze zmíněných pramenů bude porovnání poznatků z těchto zdrojů v různých časových úsecích, aby bylo možné vyvodit, jak se v dané době puberta projevovala a jak na ní bylo nahlíženo. Cílem analýzy pramenů bude vyvodit, jak dospívající dané období prožívali, a jak se mínění o pubertě proměňovalo v průběhu 19. a 20. století.

¹ Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur*, Praha 2000.

2. Termín puberta v encyklopediích a slovnících

Důležitým zdrojem pro zkoumání vývoje termínu puberta jsou encyklopedie a slovníky. Z těchto zdrojů můžeme vyčíst, kdy se pojem začal poprvé objevovat a jak se proměňoval a rozšiřoval. Ke zkoumání tohoto fenoménu byly užity slovníky a encyklopedie z let 1867 – 1991. Nejprve podrobím analýze lékařské slovníky, které bývaly detailnější, dále bude následovat rozbor všeobecných encyklopedií. Cílem zkoumání budou psychické i fyzické znaky dospívání a to, jak se znalosti o dospívání vyvíjely. V prvních obecných encyklopediích se s heslem puberta vůbec nesetkáme. Chybí například i v jinak obsáhlém *Riegerově slovníku naučném* z roku 1867.²

2.1. Specializované encyklopedie

Detailnější popis pojmu najdeme ve specializovaných encyklopediích a to lékařských a sociologických. Většinou najdeme u hesla puberta odkaz na heslo dospělost, kde je puberta popsána. Jako příklad může posloužit zdravotní slovník z roku 1889.³ Popis je zatím poměrně stručný a týká se nejprve fyzických znaků puberty. Je uvedeno, že přichází mezi 15. a 20. rokem života a že dívky dospívají dříve. Dále jsou uvedeny typické změny provázející dospívání, jako je změna hlasu, růst vousů. Zajímavě jsou popsány změny mysli a chování, které nabádají k opatrnému zacházení s dospívajícím: „*Mysl stejně „vyrůstá“, hry dětské se zanedbávají a touha po životě jiném vzniká. Čas dospělosti jest nebezpečný, nedohlédá-li ten, jemuž jest starost o dítky povinností; pilný zřetel má se bráti k duševnímu zaměstnání a vzdalovati se mají dítky v letech těchto zbytečného rozčilování ať četbou, ať pospolitým životem, ať nezřízeností v pití a jídle.*“⁴ Slovník tedy apeluje na důslednou výchovu v době dospívání. Čtenář je vybízen ke zvýšené opatrnosti během tohoto období.

V roce 1897 vyšel Slovník domácího lékařství a zdravotnictví, kde je pojem také pojat podrobněji, oproti tehdejším obecným encyklopediím. „Puberta = dospělost, nastupuje u nás mezi 15. až 20. rokem; počíná vývinem semene u chlapce a první čmýrou u děvčete; u muže počíná vyrážeti vous a hlas se mění, rovněž ohanbí zarůstá, u děvčete se prsy vyvinují. Doba dospívání jest velice různá dle podnebí, národnosti atd. V městech dospívají děti dříve

² František Ladislav RIEGER, *Slovník naučný*, díl VI., Praha 1867.

³ Karel CHODOUNSKÝ – Josef THOMAYER, *Slovník zdravotní: populární praktická kniha poučná*, Praha 1889, s. 323.

⁴ *Tamtéž.*

než na venkově, na jihu, ve krajinách horkých dříve než v severních krajinách studených.“⁵ Výklad puberty je tedy sice podrobnější, ale zaobírá se jen fyzickými znaky.

V *Technickém slovníku naučném*,⁶ který vyšel roku 1935 je puberta⁷ popisována jako období, kdy se z dítěte (popřípadě mládeže) stává dospělý tvor, což přichází s dozráním pohlavního ústrojí. Bere v úvahu, že dospívání se liší dle prostředí, ve kterém jedinec žije, pohlaví a podnebí. Jsou také zmíněny fyzické i duševní změny, ale nejsou podrobně popsány. Období je ale popisováno jako důležité a choulostivé pro vývoj jedince, je chápáno jako období formování člověka.

Poměrně bohatý popis puberty přináší *Pedagogická encyklopedie* z roku 1939.⁸ Hned na počátku rozlišuje mezi dvěma obdobími, které jsou označovány pojmem puberta. Prvním je označováno krátké období zrání pohlavních žláz, druhým se rozumí dlouhodobý proces psychických i fyzických změn, které jsou zakončeny úplnou dospělostí. Také rozlišuje předpubertální období, dobu puberty a adolescenci. Encyklopedie se zcela distancuje od věkového určení nástupu puberty a jako předchozí technický slovník uvádí okolnosti jako rasu, dědičnost, sociální prostředí a podnebí. Období puberty se vyznačuje citlivostí, utvářením osobnosti, zvýšeným sebevědomím a silnější vnímavostí. Jako klíč k výchově slovník uvádí výchovu silnou osobností, která bude pro mládež působit jako vzor, ke kterému budou vzhlížet a budou se ho snažit napodobovat. Vychovávající zase vyzývají, aby se snažili zodpovědět mládeži otázky týkající se dospívání a aby respektovali jejich potřeby, čímž vycházejí z rousseauovského konceptu výchovy. Pokud vychovatel, nebo rodič dospívajícího nechápe, je na něj příliš tvrdý, nebo přehnaně autoritářský, může to vést ke sporům a odcizení. Výchova v době puberty je považována za nejdůležitější v otázce formování člověka.

⁵ Josef PAVLÍK, *Slovník domácího lékařství a zdravotnictví*, Praha 1897, s. 451.

⁶ Vladimír TEYSSLER – Václav KOTYŠKA, *Technický slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie věd technických*, Praha 1935, díl XI.

⁷ *Tamtéž*, s. 289.

⁸ Otokar CHLUP – Josef KUBÁLEK – Jan UHER, *Pedagogická encyklopedie*, Praha 1939, díl II., s. 525 – 526.

2.2. Všeobecné encyklopedie

V obecných encyklopediích se pojem puberta začíná objevovat na počátku 20. století. Pokud nahlédneme do *Ottova slovníku naučného* z roku 1903, heslo puberta právě odkazuje na heslo dospělost.⁹ Jakmile se podíváme do zahraničních encyklopedií, je vysvětlení obsáhlejší, ale zaměřuje se spíše na historii pojmu. Například z encyklopedie *Britannica* z roku 1911¹⁰ se dozvíme základní informace, jako je doba příchodu puberty, v jakém podnebném pásmu se objevuje nejdříve a že začínají fungovat reprodukční orgány.

Dále ale navazují informace o tom, že příchod puberty byl v různých kulturách doprovázen slavnostmi a ceremoniály. Bohužel není uvedeno, o které době se autor zmiňuje. Nejvíce se dozvídáme o ceremoniálech v Římě. Probíhala zde slavnostní hostina, které se účastnila rodina dospívajícího a byla doprovázena obřady. Chlapcům byly stříhány vlasy a jejich část byla vyhazována do ohně na počest Apollónovi a další část do vody na počest Neptunovi. Dívky odevzdaly panenky Venuši (není uvedeno kam, nebo jak odevzdání probíhalo). Děti nosily kolem krku malý zlatý medailonek zvaný bulla, který během tohoto obřadu darovaly Herkulovi, nebo bohyni Juno. Také je zmíněno, že v některých kulturách byli dospívající symbolicky zabiti, aby se mohli znovuzrodit do nové životní etapy.

Již bylo zmíněno, že v obecných encyklopediích se často setkáváme s označením puberty jakožto dospělosti. Například v *Malém Ottově slovníku naučném* z roku 1906 nás heslo puberta přesměruje na heslo pohlavní dospělost.¹¹ Stejně tak ve slovníku Bedřicha Klenoty z roku 1922 heslo puberta odkazuje na pohlavní dospělost.¹² Toto období bylo tedy nejspíše chápáno jako předstupeň dospělosti.

Také v *Masarykově slovníku naučném*, který vyšel v roce 1931, se puberta rovná pohlavnímu dospívání, přičemž heslo pohlavní dospívání je vysvětlováno jako „*příprava k dokonalému vyvinutí pohlavního ústrojí, aby byla schopna normální funkce: plození.*“¹³ Dále je zde už jen informace, že pohlavním dospíváním končí dětství. Pokud by tehdy šel člověk do tohoto slovníku hledat něco o pubertě, našel by o ní jen strohé informace,

⁹ *Ottův slovník naučný*, Praha 1903, díl XX., s. 954.

¹⁰ *The encyclopaedia Britannica*, New York 1911, svazek XX., s. 626.

¹¹ *Malý Ottův slovník naučný*, Praha 1906, díl II., s. 512.

¹² Bedřich KLENOTA, *Slovník cizojazyčných slov a úslolí v češtině se vyskytujících s dodatkem jmen osobních a místních*, Praha 1922, s. 294.

¹³ *Masarykův slovník naučný*, Praha 1931, díl V., s. 1088.

kteří se týkají fyzických změn. Nejsou tu ani informace o tom, ve kterém věku by puberta měla probíhat.

V dílech novějších už je puberta definitivně chápána jako přechod mezi dětstvím a dospělostí, tedy jako specificky vymezená dílčí fáze dospívání. V novějších encyklopediích se už setkáváme nejen s definicí pojmu, ale i s delším popisem. Otázkou zůstává, kdy přesněji došlo k nutnosti upřesnění tohoto termínu a jaké to mělo důvody.

V roce 1931 vychází dodatek *Ottova slovníku naučného*,¹⁴ kde už je pojem rozveden podrobněji, než v původní zmiňované verzi z roku 1903. Popisuje pubertu jako vývojové období, kdy vrcholí pohlavní dospívání. Toto období slovník zasazuje mezi předpubertu a postpubertu, takže se objevují nové pojmy, s pubertou související. Samotná puberta je zasazena do 11 až 17 roku. V 17 letech přichází adolescence a ta je spolu s pubertou brána jako jinošský věk.

Příchod puberty se ale liší podle zeměpisné polohy. Je zde konkrétně uvedeno, kdy přichází u Středoevropanů (13 až 15, obecněji 11 až 17 let), jižní rasy (8 až 10 let), a kdy u rasy mongolské (12 až 13 let). Odkazuje na fyzické změny dospívajícího, jako je vyspělost pohlavního ústrojí, odlišnost chlapecké a dívčí postavy, vyrůstající chlupy v podpaží a na ohanbí, mutace, přibývání svalové hmoty, u dívek příchod menstruace a růst prsů, u chlapců rašení vousů.

Duševní změny jsou popsány pečlivě a jejich výčet je dlouhý. „*počáteční neklid, vzdorovitost, odpor k druhému pohlaví, bujná pohyblivost (počáteční „období vzdoru“, negativní fáze pubertní); zaměření pozornosti na sebe sama (geotropismus) a do sebe sama (introverze proti předchozí extroverzi)*“.¹⁵

Dále jsou popisovány změny týkající se osobnosti dospívajícího a změny v jeho psychické oblasti, jako je vůbec uvědomování si své osobnosti a samostatnosti a naopak neuvědomování si vnějšího světa. Také je zde výčet převládajících povahových rysů a pocitů, jako je „*touha doplnit své já jiným já, které dává vznik prvním erotickým vznětům; [...] duševní zmatky; pesimistický až mrzoutský rys, [...] city kolísají, protichůdné city se mohou rychle střídati, objevuje se představa čistého přátelství a lásky*“¹⁶. A je tu také výčet pudů,

¹⁴ *Ottův slovník naučný Nové doby*, dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, Praha 1938, díl V., svazek I., s. 261.

¹⁵ *Tamtéž.*

¹⁶ *Tamtéž.*

kteří vystupují do popředí, z nichž je vyzdvihován pud pohlavní, dále pak pud bojový, cestovatelský a tulácký instinkt. Slovník také upozorňuje na tvárnost, ovlivnitelnost a křehkost pubescentovy duše a vybízí k opatrnému zacházení.

V roce 1938 vychází *Komenského slovník naučný*, který klasicky popisuje fyzické příznaky dospívání (vyvinutí pohlavních orgánů). Ovšem vyvrací dosavadní tvrzení, že doba počátku puberty závisí na podnebných podmínkách a dobu příchodu puberty přisuzuje „rasovému založení“.¹⁷

V některých encyklopediích se později objevují mimo popisu znaků puberty i jakési návody na to, jak se k dospívajícímu chovat a jak ho vychovávat. Například v *Malém slovníku naučném z roku 1939*¹⁸ (pod heslem dospívání pohlavní). „*Poučit o zdravot.[ním] významu d[ospívání] mohou nejlépe rozumní rodiče, učitel n.[ebo] lékař při vhodné příležitosti. Výchova v době p.[ohlavního] d[ospívání] je z nejtěžších.*“¹⁹ Dále autor varuje, že špatná výchova v období dospívání může zničit předchozí správnou výchovu v období dětství. Za důležité považuje udržovat otevřenost a vzájemnou důvěru mezi mladistvým a rodičem, také je důležitá podpora. Dále zdůrazňuje, že je třeba, aby dospívající žil své mládí plně, ale ušlechtilé. Na druhé straně ale klade důraz na nutnost autorit, není možné čekat, až se mládež „vybouří a zmoudří“. Pokud rodič výchovu nezvládá, může to vést k útěkům z domova až sebevraždě.

V nejnovějším vydání slovníku *Britannica*²⁰ je už puberta popisována jako proces, kdy se dítě mění na dospělého, který je schopen se rozmnožovat. Příchod puberty závisí na mnoha faktorech, jako je země původu, země kde dotyčný žije, nebo životní prostředí. Průměrně přichází mezi 11. až 16. rokem života a doba trvání je individuální u každého jedince. Fyzické změny jsou popisovány podrobněji, než v předchozích zmiňovaných zdrojích. Jsou uváděny změny tvaru těla, vývoj reprodukčních orgánů, nebo změna hlasu, ale také je detailně popisován menstruační a ovulační cyklus, produkce estrogenu a testosteronu. Když vezmeme v úvahu, jak podrobně jsou popisovány tělesné změny, je zarážející, že zde není žádná zmínka o změnách psychických.

¹⁷ *Komenského slovník naučný*, svazek IX., Praha 1938, s. 300.

¹⁸ Bedřich KOČÍ, *B. Kočího Malý slovník naučný*, Praha 1939, díl II., svazek XVII.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 553.

²⁰ *The new encyclopaedia Britannica*, svazek IX., U. S. A. 1991, s. 777.

V prvních obecných encyklopediích se tedy pojem puberta vůbec nevyskytuje. Na počátku 20. století se pojem začíná objevovat, ale odkazuje na dospělost, což přetrvává zhruba do třicátých let. Ve 30. letech se objevují i fyzické znaky, například vývoj pohlavního ústrojí k plození, pohlavní dospělost, která značí konec dětství a taky se poprvé objevuje věkové ohraničení puberty. Doplněny jsou také změny v chování, pudy, tvárnost a ovlivnitelnost. Během půl století se pojem výrazně rozšířil. Z toho, jak se pojmy konkretizovaly, je možné vyvodit, že vznikala zájem vysledovat tělesné i duševní proměny v období puberty. Logicky se tedy o pubertu musela více zajímat i laická společnost, které již nestačil stručný pojem jako na počátku století.

3. Puberta v pedagogické literatuře

Zmínky o dospívání se začaly intenzivně objevovat v pedagogické literatuře již během osvícenství. Asi nejznámější je dílo Jeana Jacquesa Rousseaua *Emil, čili o výchování*, které nejprve vyšlo roku 1762. Jde v podstatě o návod na správnou výchovu Emila, tedy fiktivního chlapce. Věk tohoto dítěte autor dělí na čtyři období, přičemž puberta je řazena do období třetího (12 až 15 let) a čtvrtého (16 až 20 let).²¹ Konkrétně na pubertu nahlíží jako na problematickou fázi života, kdy musí být vychovatel extrémně na pozoru. Během tohoto období varuje před změnami nálad, vzplanutím vášní a vychovateli doporučuje spíše se snažit příznaky zmírňovat a zadržovat. Na druhou stranu klade důraz na vysvětlování, aby byla ukojena zvědavost. Zaměřuje se hlavně na vzdělání, ze kterého se snažil vyloučit náboženství a větší důraz klade na přírodní vědy a na učení samostatnosti.

Pátá kniha se věnuje výchově Žofie, tedy budoucí manželce Emila. Jde o symbolický zdroj nové moderní společnosti. Výchova dívky má být vedena hlavně k budoucí roli matky a vychovatelky. O vědách jim stačí jen velmi stručné znalosti, důležité jsou dobré mravy a vkus a cit.

Většina pedagogických děl 19. i 20. století se odkazuje na Rousseaua. Dílo mělo celkově obrovský dosah, který se dotýkal jak pedagogů, tak vychovatelů i matek, které dílo ovlivnilo v přístupu k výchově dětí. Matky, převážně ve šlechtickém prostředí, navazovaly užší vztah s dětmi, než doposud a péče o děti byla brána jako jejich hlavní životní poslání a klíč k rodinnému štěstí. Nejznámější osobností, která tuto ideologii prosazovala, byla Pavlína ze Schwarzenberga.

Na Rousseaua navázalo velké množství pedagogů. Z českého prostředí na něj navazoval také moravský učitel Josef Úlehla,²² který prosazoval především svobodný vývoj dítěte.²³ Tvrdil, že je důležité, aby dítě získávalo zkušenosti samoučením. Další český pedagog, který se inspiroval ve své ideologii Rousseauem, byl Otakar Chlup,²⁴ který na Rousseauově díle vyzdvihuje především „harmonii citu, rozumu a jednání“.²⁵

²¹ Jean Jacques ROUSSEAU, *Emil, čili o výchování*, Olomouc 1926.

²² Josef Úlehla (1852 – 1933), český pedagog, zasazoval se o aktivní činnost žáků ve výuce

²³ Petr KOŠAN, *Jean Jacques Rousseau a jeho pedagogický odkaz*, Bakalářská práce, České Budějovice 2011, s. 38.

²⁴ Otakar Chlup (1875 – 1965), český pedagog, soustřeďoval se na mravní výchovu

²⁵ P. KOŠAN, *Jean Jacques Rousseau*, Bakalářská práce, s. 38.

Mezi další autory, kteří jsou často uváděni jako zdroj pedagogických myšlenek, se řadí například John Locke, z českého prostředí je pak nejznámější Jan Amos Komenský. Charakteristickým rysem výše zmiňovaných autorů je snaha odpoutat školství od středověkých metod a církevního vlivu. Autoři se zaměřují na kritiku samotného procesu, kdy dochází k předávání informací, neboť podle jejich názoru byla dosavadní metoda omezena na pouhé memorování místo osobního vztahu dětí k látce. Chtějí tedy omezit memorování a přiblížit dětem praktično.

V pedagogické odborné literatuře se pojem puberta objevuje většinou v souvislosti s návodem k výchově mladistvých. Období dospívání je tu ale bráno jako součást různých životních cyklů. Tyto knihy vznikaly převážně v zahraničí, významnými autory jsou většinou psychologové, například William Stern,²⁶ Charlotte Bühlerová²⁷ či Henri Wallon.²⁸ Velmi zřídka vycházely monografie přímo o pubescenci. Tato pedagogická díla začala vznikat ve větší míře až v první čtvrtině 20. století. V zahraničí vyšlo například psychologické dílo Antonia Marra *Puberta*²⁹ nebo Stanleyho Halla *Adolescence*.³⁰ Žádná z těchto prací ale nebyla přeložena do češtiny. U nás byl autorem tematicky zaměřených publikací Cyril Stejskal, který sepsal dílo *Z psychologie puberty a jinošství* a později Miloslav Skořepa se svou pedagogickou studií *Puberta*.³¹

3.1. Pedagogika v českém prostředí

V letech 1888 – 1932 vycházel časopis *Pedagogické rozhledy*.³² S pojmem puberta se tu setkáváme už roku 1891,³³ ale dlouho je zmiňován jen jako pojem vedlejší. Objevuje se například v kontextech lékařských, kdy bývá uvedeno, že v pubertě, nebo během ní přichází revolta či že dítě baží po sladkostech a ovoci během puberty. Přímo puberta tu ale není zkoumána a nic směřodatného se o ní nepíše, není ji věnován žádný monografický článek a není zkoumána do hloubky.

²⁶ William Stern (1871 – 1938), americký psycholog, přišel s myšlenkou inteligenčního kvocientu

²⁷ Charlotte Bühlerová (1893 – 1974), zpracovala studii o pubertě, která vycházela z deníků dospívajících, vývojová psycholožka, která se zabývala studiem celého života, ne jen dětství

²⁸ Henry Wallon (1879 – 1962), francouzský psycholog a filozof

²⁹ Antonio MARRO, *La pubertà studila nell' uomo e nella donna, Torino 1897.*

³⁰ Stanley HALL, *Adolescence, its psychology and its relations to fysiology, antropology, sociology, sex, crime, religion and education*, Londýn 1904.

³¹ Miloslav SKOŘEPA, *Puberta*, Praha a Brno 1928.

³² *Pedagogické rozhledy, věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*, Praha 1888- 1932.

³³ *Tamtéž*, ročník IV., s. 144.

Během let 1905-1914 vycházelo periodikum *Volná škola: pedagogická revue pro širší veřejnost*.³⁴ Časopis podává zprávy o novinkách v pedagogickém bádání, o schůzkách a kongresech z oboru. Dále obsahuje články o různých institucích, například mateřských a středních školách a internátech, upozorňuje na novou literaturu v oboru a také na různé akce jako jsou například kongresy.

Období, které je pro nás zajímavé, je ve *Volné škole* popisováno převážně dle děl Rousseaua. Apeluje na takovou výchovu, aby si člověk v dospělém věku dokázal v každé situaci poradit, ale zároveň, aby výchova nebyla příliš tvrdá. Nejvýraznější je zde zlom v 14. a 15. roce, kdy většinou výchova končí, tady ale autor nabádá, že právě v tomto věku by výchova měla naopak pořádně začít.

Jeden článek se věnuje nejmenovanému internátnímu klášteru. Popisuje nevhodné hygienické podmínky, nechut' dívek v klášteře pobývat a nedostatek prostoru. Autor ale jako hlavní vadu klášterů uvádí, že „*Nevychovávají charaktery a často se vypěstují pohlavní abnormality, které zacházejí až k zrůdnosti,*“³⁵ Je zde popisováno, že během pohlavního dospívání jsou dívky „citově chorobné“, což v tomto případě znamená, že jsou náchylné k zamilovanosti. Jelikož ale nepřicházejí do styku s muži, musí city upnout na někoho jiného a to jsou sestřičky. Existuje i výraz pro tuto situaci, tedy „míti libšafta“, přičemž „libšaft“ je označení pro danou sestřičku, ke které dívka chová náklonnost. Celá tato situace je popisována jako proces dvoření. Dívky sestřičkám kupují dárky a snaží se získat si jejich přízeň. Sestřičky tuto náklonnost využívají pro špehování nebezpečných kandidátek. Nebezpečnými jsou označovány ty, které nemají „libšafty“, potají se scházejí v tajných úkrytech a čtou si zakázanou literaturu. Jako zakázaná jsou uváděna díla romantického charakteru, například práce českého básníka Josefa Svatopluka Machara nebo *Svéhlavička* Elišky Krásnohorské.

Ve *Volné škole* je publikována zpráva, že proběhl mezinárodní kongres konající se v Lipsku, na kterém byla hlavním tématem výchova dětí od 12 do 20 let. Jako hlavní přednášející vystupoval Stanley Hall, který přednášel o pohlavním dospívání. Další zmínění přednášející byli F. W. Fosterow, E. Meumann, F. Buissonova. Ostatní témata, která na přednáškách zazněla, se zabývala náboženskou výchovou, mravní výchovou, dívčím dospíváním a jeho dopady a také kriminalitou mládeže. Cílem kongresu bylo prosadit následující předsevzetí: „*Kongres chce se pokusiti o orientační přehled vzdělání*

³⁴ *Volná škola: pedagogická revue pro širší veřejnost*, Zábřeh 1905-1914.

³⁵ *Tamtéž*, ročník VI., sešit IV., Zábřeh 1910, s. 43.

intelektuálního na základě zkušeností nynější psychologie, t. j. s použitím nauky o nadání, stupních věku, individuálních diferencích a zjevech psychopatických.“³⁶

Další dílo s názvem *Obecná pedagogika* z roku 1924 autora Františka Švadlenky³⁷ mluví o jinošském věku, neboli pubertě jako o konci dětství, kdy mladiství přechází do fáze života, která je plná povinností. Toto období přichází ve 12. až 14. roce, trvá do 16. roku a je označováno také jako věk jinošský (u chlapců), nebo pannenský (u děvčat). Je zde uveden četný soupis znaků, provázejících pubertu: prohloubení hlasu, tělesná i duševní ochablost, špatné držení těla, lhostejnost, slábnutí mechanické paměti, nepozornost. U dívek sentimentálnost a náchyllost k pláči. Náklonnost k opačnému pohlaví roste, probouzí se láska.

Po duševní stránce označuje autor období dospívání jako čas filozofování, nejspíš díky uváděné zvýšené citlivosti. Když dospívající chlapec přechází v dospělost, objevují se znaky budoucího muže, tedy rozhodnost, síla, ráznost. U ženy jemnost, něžnost, dobrosrdečnost. Období je zásadní pro vznik povahy člověka a celkově pro jeho budoucnost. Dalším zajímavým znakem je například vzhlížení ke vzorům. Mimo to se tu objevuje obava ze špatné životosprávy včetně alkoholismu. „*V době puberty jest nutná řádná, ale prostá výživa, rozumné omezení vši námahy, zdržení všech dráždivel — zejména alkoholu. Zvláště matka má v této době věnovati jak chlapcům, tak dívkám zvýšenou pozornost, aby minula tato přechodná doba beze vši mravní úhony.*“³⁸

Otakar Kádner³⁹ vydal dílo *Základy obecné pedagogiky*, které vyšlo v roce 1925.⁴⁰ Jeho cílem je poskytnout výklad o vývoji školství všech stupňů. Je zde tedy shrnut dosavadní náhled na pohlavní dospívání z pedagogického hlediska. Autor ho vidí jako problematické období, během kterého je třeba dbát na zvýšenou pozornost ve výchově. Věnuje se středoškolskému věku, kdy upozorňuje hlavně na rozdíly mezi pohlavími.⁴¹ Upozorňuje, že tyto rozdíly je nutné pochopit, respektovat a přizpůsobit jim výchovu. Důležité je nepotlačovat přirozený vývoj žádného pohlaví. Je třeba užívat „*prostředků spíše preventivních než represivních, sílení citů sociálních a omezování egoismu i bujnosti.*“⁴²

³⁶ *Tamtéž*, s. 63.

³⁷ František ŠVADLENKA, *Obecná pedagogika*, Praha 1924.

³⁸ *Tamtéž*, s. 122.

³⁹ Otakar Kádner (1870 - 1936), teoretik pedagogiky, pedagog, historik

⁴⁰ Otakar KÁDNER, *Základy obecné pedagogiky*, Praha 1925.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 383.

⁴² O. KÁDNER, *Základy obecné pedagogiky*, Praha 1925, s. 266.

Autor také přiznává, že doposud toto vývojové období nebylo příliš zkoumáno a odborných prací existuje málo.

Dále Kádner shrnuje některé dosavadní poznatky o pubertě. Ukazuje, jak badatelé (většinou pedagogové, psychiatři, filozofové, edukátoři) rozdělovali životní cykly. Nejčastější je podle něj dělení Aristotelovo, kdy existují 3 období věku dětského, které po sobě následují v intervalu sedmi let. Prvních sedm let se vyznačuje fyzickou převahou a základem duševní stránky dítěte, od sedmého do čtrnáctého roku se dětský svět rozšiřuje a jedinec začíná lépe poznávat svět a více o něm uvažovat.

A konečně třetí období je období dospívání, které přichází ve čtrnácti letech a je označováno jako období jinošské či dívčí. Vyznačuje se „*zvýšením sebevědomí, odporem proti autoritám a přepjatým rozumováním o všem.*“⁴³ Přejít mezi druhým a třetím cyklem je tu nazýván jako období pubescence. Je typické citlivostí, sentimentalitou a probouzením pohlavního pudu u chlapců nazývaného klackovství a u dívek žabství. Toto Aristotelovo dělení bylo u nás nejčastější, zdaleka ale nebylo jediné. Autor dále odkazuje například na Gustava Adolfa Lindnera,⁴⁴ Jeana Jacquese Rousseaua, nebo Friedricha Schillera.⁴⁵

Kádner důrazně upozorňuje na rozdíl mezi dospíváním chlapců a dívek a preferuje názor, že dívkám by měly být poskytovány určité úlevy. Během dospívání jsou dívky vnímány jako „*nanejvýš choulostivé, vydány daleko snáze různým chorobám, daleko rychleji se unavují i vysilují, vůbec daleko více trpí.*“⁴⁶ Tvrdí, že pokud jsou v těchto letech dívky přetěžovány, může to mít následky v jejich pozdním věku, dokonce se to může otisknout i v jejich dětech. Lékaři se tedy snaží přijít na způsob, kterým by dívkám mohli během dospívání ulevit. V důsledku těchto snah přišel Alex Hertel na prvním mezinárodním sjezdu pro školní hygienu v Norimberku s návrhem, aby dívky během puberty nemusely chodit do školy, nebo aby jim byly zkoušky posunuty o rok. V roce 1923 je tento návrh znovu propagován a vychází tiskem.⁴⁷

⁴³ *Tamtéž*, s. 235.

⁴⁴ Gustav Adolf Lindner (1828 – 1887), významný český pedagog, působil na pražské univerzitě, autor pedagogických učebnic, učebnic psychologie a vychovatelství

⁴⁵ Friedrich Schiller (1759 – 1805), německý dramatik, básník, spisovatel, v dílech hájí práva člověka a lidských svobod

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 393.

⁴⁷ H. M. Stationery Office, *Differentiation of curricula between the sexes in secondary schools*, Londýn 1923.

V *Základech obecné pedagogiky* je také odkazováno na Jaroslava Hurta, který si všímá u dospívajících jistého nezájmu o náboženské vyučování. „*Mnozí sou nábožensky indiferentní, jiní dokonce popírají učení církevní.*“⁴⁸

Skořepa se pokouší ve svém díle shrnout dosavadní pátrání o pubertě. Toto dílo vydává jako pedagogickou studii, jedná se však o interdisciplinární dílo, neboť shrnuje poznatky z pedagogiky, filozofie, lékařství a sociologie. V úvodu nastiňuje nedostatečnost českých zdrojů, čerpá tedy hlavně ze zahraničních autorů. Jejich závěry v podstatě shrnuje a z poznatků těchto zahraničních autorů a komparací vzniká jeho kniha. Dílo se dělí na tři hlavní části – tělesnou pubertu, duševní pubertu a pedagogické závěry. Skořepa vnímá pubertu, jako období, kdy se mění mládež, vymyká se výchově, odchyluje se z předepsaného řádu, dospělí a autority už na ně nemají vliv, dokonce užívá pojmu „kází se“.⁴⁹ Skořepovo dílo je sice obsáhlé, přináší nám celistvý obraz dosavadního bádání o pubertě, ale nepřichází s ničím novým, jde tedy o eklektickou práci, která sice nepřináší nové objevy, ale vybírá důležité informace z již vydaných prací.

Během pubescence vyplývají na povrch vady předchozí výchovy. Zvyky už jsou vštípené v psychice a člověk má už v tento moment specifické vlastnosti, které utvářejí jeho osobnost. „*V pubertě sice lze ještě mnoho doplniti, ale základní a hlavní usměrnění tělesného, duševního i mravního vývoje jest již dáno.*“⁵⁰ Skořepa si dokonce stojí za teorií, že kdyby se dětem poskytovalo od narození správné a pečlivé výchovy, neexistovaly by pubertální krize. Bohužel dále nerozvádí, co myslí těmito krizemi a jak by se měly projevat. Z této teorie ale vylučuje krize „přirozené“, pod čímž si můžeme představit dědičné nemoci a poruchy, které během puberty propuknou. Skořepa se snaží podat návod, jak s dítětem během puberty zacházet. Zaměřuje se na tělesnou výchovu, sexuální výchovu, koedukaci, mravní výchovu (její úkoly, kázeň, poučení).

Ve zmíněném pedagogickém závěru Skořepa také radí, jakou mají mladiství konzumovat stravu, a že mají dostatečně spát. Stejně jako Švadlenka varuje před počínajícím alkoholismem,⁵¹ kterému chce zamezit posunutím hranice pro legální užívání alkoholu a kuřiva a nabádá dospělé, aby před dorostem alkohol pili co nejméně. Konzumace alkoholu a kouření jsou totiž znakem mužství, a mladí muži se tak chtějí přiblížit mužskému vzoru.

⁴⁸ O. KÁDNER, *Základy obecné pedagogiky*, Praha 1925, s. 531.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 132.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 310.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 311.

Spánek doporučuje 9 až 10 hodin na tvrdé podložce, při otevřeném okně a bez teplých přikrývek. Autor klade velký důraz na sportovní vyžití.⁵² Tvrdí, že zdokonalování se a dosahování lepších sportovních výsledků probouzí bojový instinkt, sociální instinkt a pomáhá v sebezpřemáhání. Tyto myšlenky přebírá od Williama Sterna.

V roce 1940 vychází druhé vydání díla *Puberta*, které je rozšířeno o více než 350 stran. Struktura práce je podobná, opět jsou tu části duševní a tělesná puberta a pedagogické závěry, na počátku je navíc kapitola obecné úvahy.

Roku 1931 vychází v již zmíněném časopise *Pedagogické rozhledy* shrnutí lékařsko-pedagogické studie profesora Alfreda Bineta ze Sorbonny.⁵³ Tato studie je založena na třech vývojových fázích a to v 7, 12 a 15 letech, přičemž 15. rok je přímo nazýván jako příchod puberty. Autor varuje, že třetí fáze je nejnebezpečnější, protože se dítě stává samostatnou individualitou, tedy se v této době formuje jeho povaha.

Pokud byli děti a mladiství problémoví, nebo nezvladatelní, byli umístováni do různých institucí. Mezi tyto ústavy patřily internáty, nebo ústavy pro nezvladatelné. Tyto ústavy ale sloužily i pro lehce postižené (označovány jako slabomyslné) děti, které bylo těžší vychovávat, a proto je dnes obtížné určit v pramenech, jestli se u pacientů jednalo jen o neobvykle výrazné znaky puberty, nebo už šlo o pacienty postižené například demencí.

Péče o tyto nezvladatelné děti byla hlavním tématem prvního českého sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné⁵⁴. Děti, které zde pobývaly, by se věkově měly pohybovat kolem čtrnácti let, občas byly i starší. Objevují se i výjimky už kolem devíti let. Zdá se tedy, že by mohlo jít o dospívající, kteří procházejí pubertou bouřlivěji, než jejich spolužáci. Řečník na tomto sjezdu Jan Duchoslav Panýrek⁵⁵ zmiňuje ústavy v Anglii a Americe, které jsou zřizovány pro nezvladatelnou mládež.⁵⁶ Je zde také zmiňována naděje, že by se s vyvíjející psychologií mohla zlepšit péče o slabomyslné.⁵⁷

Například v Anglii se tato zařízení nazývají „industrials schools“ a děti zde tráví čas izolované od nebezpečného okolí a jsou zaměstnávány prací. V těchto ústavách pobývají půl roku, nebo rok a pak se vrací do běžné školy. Pokud se tam neosvědčí, jsou poslány do „truant

⁵² *Tamtéž*, s. 314.

⁵³ *Pedagogické rozhledy*, ročník XLI., část II., Praha 1931.

⁵⁴ *Prvý český sjezd pro péči o slabomyslné a školství pomocné dne 27., 28. a 29. června 1909 v Praze*, Praha 1909.

⁵⁵ Jan Duchoslav Panýrek (1867 – 1940), český lékař, vydával sborníky, časopisy a příručky různého lékařského zaměření

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 206.

⁵⁷ *Tamtéž* s. 3.

school", což jsou v podstatě internáty. Pokud jsou ale stále nezvladatelné, dalším stupněm je tzv. „training school“, kde už je program a celková činnost stanovena soudem. Pokud nezabere v převýchově ani toto zařízení, dalším stupněm je polepšovna. V Americe je systém ještě o něco přísnější.

Panýrek na sjezdu vyzýval k zakládání a rozšiřování podobných institucí i v Čechách. Navrhuje, aby se několik lidí stmelilo v organizaci, která bude o tuto problémovou mládež pečovat. Tvrdí, že většina „mravně bezcitných“ je schopna se polepšit. Nejvíce by se tato bezcitnost měla probouzet v období puberty: „*Puberta zabarvuje je [mladistvé] sexuálně ve kterém směru, stud, zvláště u dívek normálně patrný, často schází, což jest okatější než u chlapců.*“⁵⁸ K polepšení lze tedy dojít převýchovou, ale většinou není trvalé a údajně lze očekávat, že po čase opět provedou něco, co se bude vymykat běžnému chování.

Zřejmě bylo velmi složité rozhodnout, kdo do ústavu pro slabomyslné patří a kdo ne. Jako předpoklady pro pobyt ve speciálním zařízení jsou uváděny často neovladatelnost, vzpírání se pravidlům, malý, nebo žádný respekt k autoritám či bezohlednost k právům ostatních. Členové sjezdu se shodují v tvrzení, že je potřebné vybudovat ústav pro takovou mládež, jejíž výchova se vymyká představám společnosti. Kde je ale hranice mezi dnes již běžnými pubertálními znaky a delikventstvím?

Pedagogická literatura se tedy velmi rozmohla v době osvícenství. S novým náhledem na výchovu dítěte přicházel například John Locke, nebo J. J. Rousseau, na něž navazovali například i čeští pedagogové Otakar Chlup a Josef Úlehla. Česká pedagogika byla ale oproti světové poměrně zpožděná, což lze vyvodit i z faktu, že zmínění pedagogové se narodili až v 2. polovině 19. století, přičemž přejímali poznatky z doby osvícenství. Z českých publikací je významné zmiňované dílo Miloslava Skořepy, které poměrně obstojně shrnuje výsledky dosavadního bádání. Pedagogické časopisy se zmiňují o pubertě pouze okrajově. Ve 20. letech 20. se v pedagogické literatuře objevuje výčet nejen fyzických, ale i psychických projevů puberty u dívek i chlapců.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 206.

4. Dospívání v psychologické literatuře

Do 17. století všeobecně ve filozofických úvahách o dětství převažoval názor, že děti jsou zmenšeninou dospělých.⁵⁹ Rodiče dětem věnovaly zvýšenou péči do té doby, než se částečně osamostatnily, tedy asi do šesti let. Poté byly aktivně zapojovány do světa dospělých a očekávalo se od nich, že se jako dospělí budou chovat. To se týkalo práce, povinností, ale například i oblékání. Tento přístup narušila až teze Johna Locka,⁶⁰ který vyvracel tuto teorii „malého dospělého“. Přišel s ideou, že mysl dítěte je jako čistý papír. Tuto teorii nazval „tabula rasa“ (nepopsaná tabulka) a vychází z předpokladu, že vývoj jedince přichází společně s vjemy, které v průběhu života přijímáme. Jde tedy o událostní proces. Vědomí se rozšiřuje pouze v případě, kdy jedinec přichází do styku se zkušenostmi. Způsob, jakým se z dětské mysli stává dospělá, tedy Locke považuje za hromadění zážitků a asociací.⁶¹ Tato sensualistická teorie se stala převratnou pro psychologii i pedagogiku, začíná se více zkoumat dětství, avšak zájem o dospívání přišel později.

Na přelomu 19. a 20. století došlo ke značnému pokroku ve zkoumání dospívání. Velkou zásluhu na tom má rozvoj psychologie. „*V psychologii 19. st.[oletí] se mládí vykládá jako období vnitřní krize, probuzení smyslů, jako romantická epocha „bouří a zmatků“, jako zosobnění nejčistší subjektivity.*“⁶² V 19. století byl všeobecně přijímán a prezentován tento romantický typ mládí. Celkově se dospívání příliš vědecky nezkoumalo a vědomosti o něm vycházely především z laických zdrojů. Na počátku 20. století se ale vnímání romantického typu dospívání začíná přetvářet, a to hlavně díky hlubšímu studiu.⁶³

K rozvoji bádání došlo především díky vývojové psychologii. Ta vznikla ve 2. polovině 19. století a v 1. polovině 20. století zažila obrovský boom. Od poloviny 20. století začali vědci užívat pojem „vývojová psychologie“, který vystřídal dříve užívaný pojem „dětská psychologie“.⁶⁴

*„Vývojová psychologie je věda, která zkoumá psychický vývoj člověka, určuje činitele, kteří se ho účastní, a objevuje zákonitosti, podle kterých vývoj probíhá na jednotlivých věkových stupních.“*⁶⁵ Zásadním se stává zkoumání psychického vývoje, které bylo doposud

⁵⁹ Morton HUNT, *Dějiny psychologie*, Praha 2010, s. 336.

⁶⁰ John Locke (1632 – 1704), anglický filozof

⁶¹ John LOCKE, *Esej o lidském rozumu*, Praha 1984, s. 93.

⁶² Igor Semenovič KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, Praha 1986, s. 10.

⁶³ *Tamtéž.*

⁶⁴ M. Hunt, *Dějiny psychologie*, Praha 2000, s. 338.

⁶⁵ Jozef KURIC, *Vývojová psychologie*, Praha 1964, s. 3.

spíše opomíjeno, dbalo se hlavně na fyzické znaky. Dětství, mládí i stáří už tedy nejsou brány jen jako životní etapy, kdy dochází k tělesným proměnám, ale jsou důležité i psychické změny. Začíná se také zkoumat, čím je vývoj ovlivněn. Odborníci si pravděpodobně začali uvědomovat, že vývoj člověka je určován i vnějšími faktory, a tak musí být u každého člověka rozdílný. Vývojová psychologie se zabývá i změnami chování, které zkoumá v závislosti na čase, kdy je jedinec prožívá. „Čas je zde chápán jako podmínky nejrůznějšího druhu, kterým je vystaven organismus v posloupných časových periodách, na něž odpovídá“⁶⁶

Je velmi důležité, že lidé začínají vnímat život jako vývojové etapy, které jsou na sobě závislé, vzájemně se propojují a ovlivňují, ne jako náhodný sled po sobě jdoucích událostí. Psychologové kladou větší důraz na sociální aspekty v životě dospívajícího než doposud. „Vývojová psychologie zaznamenává změny, k nimž dochází v důsledku určitých událostí v životě jedince, a uvádí je do vztahu s jeho věkem.“⁶⁷ Tyto události se rozdělují na biologické, psychologické a sociální.⁶⁸

To, že se zkoumání posunulo vpřed lze vypořádat i z faktu, že v prvních desetiletích 20. století vznikla spousta interpretací dospívání. Odborníci se nebránili novým metodám, a tak přicházeli s různými objevy a bádání dosahovalo nových rozměrů. Celkově je mládí zkoumáno od konce 19. století podrobněji a vědci přicházejí s detailnějším dělením, přičemž jejich náhled na problematiku je pestřejší.

Existují tři hlavní proudy, jakými je mládí zkoumáno: biogenetický, sociogenetický a psychogenetický.⁶⁹ Vědci, kteří se zabývají biogenetickým způsobem, pozorují změny biologických procesů, touto metodou pracoval např. Granville Stanley Hall,⁷⁰ Ernst Kretschmer⁷¹ a Arnold Gesell.⁷² Přístup sociogenetický zkoumal procesy socializace⁷³ a hlavním představitelem byl Adam K. Lewin. Poslední přístup, tedy psychogenetický se zabýval psychickými procesy a hlavní osobou byl Erik Homburger Erikson,⁷⁴ který ve svých pracích navazuje na Sigmunda Freuda.

⁶⁶ Hans-Dieter SCHMIDT, *Obecná vývojová psychologie*, Praha 1978, s. 13.

⁶⁷ I. S. KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, Praha 1986, s. 12.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 13.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 20.

⁷⁰ Granville Stanley Hall (1844 – 1924), americký psycholog, zabývající se dětským vývojem, jeden z prvních teoretiků o dospívání.

⁷¹ Ernst Kretschmer (1888 – 1964), německý psychiatr, zabývající se vlastnostmi osobnosti a psychickými poruchami.

⁷² Arnold Gesell (1880 – 1961), americký psycholog, zabývající se vývojem dítěte

⁷³ I. S. KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, Praha 1986, s. 22.

⁷⁴ Erik Homburger Erikson (1902 – 1994), německý psycholog

Konkrétně Freud považoval za klíčový proces vývoj libida, tedy pohlavního pudu. Dle psycholožky Jiřiny Taxové⁷⁵ se teorie psychosexuálního vývoje Sigmunda Freuda nevztahuje přímo k pubertě, ale zabývá se různými fázemi sexuálního vývoje. Tyto fáze dělí na orální, anální, falický, latentní a genitální. „[Freud] *Obecně vyzdvihuje problematiku pudů a úsilí o jejich ukojení, střety a konflikty se svědomím i sociální kontrolou a ukazuje tak lidskou psychiku v neustálé dynamice a tenzi.*“⁷⁶

Z počátku se vývojová psychologie soustředila hlavně na pozorování malých dětí, další práce se zaměřovaly na období dětství. Vyloženě na období dospívání se soustředil až G. S. Hall, který roku 1904 vydal obsáhlou dvousvazkovou publikaci *Adolescence*.⁷⁷

G. S. Hall byl zastáncem biogenetického zákona rekapitulace. Dle jeho výzkumu dítě během svého vývoje prožívá znovu vývoj celého lidstva. Útlé dětství přirovnává k živočišné fázi vývoje, dětství k pravěku, kdy se lidé zabývali lovem a rybolovem. Předpubertální období (8 až 12 let) připodobňuje ke konci divoštství a počátku civilizace. Další životní období zahrnuje období puberty (od 13 let) a končí až nastupující dospělostí (22 až 25 let) a toto období přirovnává k romantismu. G. S. Hall považuje vývojové změny za uspěchané a radikální, probíhající v rychlém sledu.⁷⁸ Pubertu popisuje jako dobu zmatků a bouří, vnitřních i vnějších konfliktů, což právě vychází z obecného mínění o pubertě v 19. století.

Hallově rekapitulační teorii předcházela podobná teorie E. Haeckela, která se ale zabývala pouze prenatalním stadiem. Hallova teorie byla hodně kritizovaná, protože odborníci nesouhlasili s jeho přirovnáváním dětských her k chování zvířat nebo pravěkého člověka.⁷⁹ Nic to ale nemění na faktu, že Hall byl jedním z prvních teoretiků dospívání. Než na pubertu kladl větší důraz na adolescenci, kterou vnímá jako přechodné období mezi dětstvím a dospělostí. Hall ve svém biogenetickém zákonu rekapitulace nezmiňuje, že by se vývoj mohl lišit napříč kulturami, nebo sociální příslušností. Neuvádí ani možnosti ovlivnění podnebím, nebo jinými vnějšími vlivy.

Velmi zajímavý výzkum ohledně dospívání se uskutečnil roku 1927, kdy se Margaret Mead vydala do Samoy, zkoumat dospívání u dívek z kmene Mannů.⁸⁰ Jejím cílem bylo konfrontovat výsledek výzkumu s dospíváním v západní společnosti. Do protikladu postavila

⁷⁵ Jiřina Taxová (*1926), česká docentka z oboru pedagogiky, zabývající se dospíváním

⁷⁶ Jiřina TAXOVÁ, *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*, Praha 1987, s. 30.

⁷⁷ Granville Stanley HALL, *Adolescence its psychology and its relations to physiology, antropology, sociology, sex, crime, religion and education*, New York 1904.

⁷⁸ J. TAXOVÁ, *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*, Praha 1987, s. 29.

⁷⁹ I. S. KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, Praha 1986, s. 20.

⁸⁰ Margaret MEAD, *Coming of age in Samoa*, New York 1928.

dospívání v Evropě a Americe, které bylo ovlivňováno různými volbami, postoji, vztahy, konflikty. Na druhé straně dospívání domorodých dívek, jejichž vývoj Mead popisuje jako proces s absencí bouřlivého chování, krizí, stresů, výraznějších interpersonálních konfliktů jako tomu je v případě dospívajících západní společnosti.⁸¹

Výsledkem jejího výzkumu je tvrzení, že krize dospívání v americké společnosti vyplývá z „*přilišného individualismu, patriarchální struktury rodiny, nereálných morálních standardů a rozporů ve výchově*“⁸² zatímco to doposud vědci přisuzovali především biologickým změnám.⁸³ Výsledné dospívání je tedy odrazem toho, v jaké společnosti žijeme. Tato studie byla převratná tím, že položila základy psychologické antropologie.

Také se začínají provádět různé longitudinální výzkumy, které vždy sledují, jak se člověk vyvíjí. Cílem těchto výzkumů většinou nebylo vysvětlit proces změny, ale pouze ho zachytit. Tyto výzkumy už vycházejí z předpokladu, že vývoj člověka probíhá celý život. Výzkumy se liší délkou trvání a pozorovaným aspektem.⁸⁴

Vedle longitudinální metody vznikla i příčná metoda.⁸⁵ Ta porovnává vývojový stav u různých osob rozdílného věku. Pozoruje například hmotnost, výšku, ale pracuje i s testy inteligence a fyzickými testy. Výhodou příčné metody oproti longitudinální je časová nenáročnost. Data ale nemusí bezpodmínečně ukazovat skutečné vývojové změny, jelikož je zkoumáno několik jedinců současně a není přihlíženo k jejich sociálním, kulturním, nebo ekonomickým rozdílům.

Poslední metoda je nazývána retrospektivní.⁸⁶ Při tomto zkoumání je vybrána skupina jedinců s typickým znakem. U těchto jedinců je zkoumáno, jakým vývojem prošli, a jakým životním událostem, které byly spouštěčem zkoumaného symptomu, čelili. Tento spouštěč je pak označen za původce tohoto znaku.

Vědci také zaznamenali, že dospívání přichází dříve než v uplynulých desetiletích. Tento jev získal označení sekulární akcelerace⁸⁷ a vyznačuje se rychlejším nástupem jak tělesného, tak i duševního dospívání. Mladiství však nedospívají dříve, proces dospívání je delší a doba dětství a především dospělosti je kratší. V tomto bodě je nutné si položit otázku,

⁸¹ Lenka KREJČOVÁ, *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*, Praha 2011, s. 17.

⁸² Josef LANGMEIER – Dana KREJČÍKOVÁ, *Vývojová psychologie*, Praha 2013, s. 147.

⁸³ *Tamtéž*.

⁸⁴ I. S. KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, s. 15.

⁸⁵ J. LANGMEIER – D. KREJČÍKOVÁ, *Vývojová psychologie*, s. 18.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 19.

⁸⁷ *Tamtéž*, s. 145, s. 146.

čím je to způsobeno. Současní psychologové přichází s několika možnostmi, například „*více podnětů v moderní urbanizované společnosti, časově omezené a dávkované zátěže, lepší výživa, zlepšená hygiena a menší výskyt těžkých infekčních chorob, změněné klimatické poměry, popř. větší množství slunečního záření, celkově změněná struktura společnosti apod.*“⁸⁸ Celkově to ale vypadá, že nelze určit pouze jednoho původce, ale jedná se o kombinaci více jevů.

„Za posledních sto let se ve všech rozvinutých evropských a amerických zemích urychlil nástup dospívání a zrychlil se i celkový růst.“⁸⁹ Podle výzkumů na konci 19. století přicházel menses u dívek průměrně v 15 – 16 letech. Roku 1938 se průměrně dostavil kolem 14 let, a na počátku šedesátých let se průměr snížil na 13 let.⁹⁰ Je otázkou, proč k tomuto urychlení došlo, zda to bylo stresem ve válečném období, nebo s pozdější změnou životního stylu související s dostatkem potravin. Vědci se dále rozcházejí v názoru, zda se urychlení týká i psychické stránky věci, nebo se odehrává jen ve fyzické rovině. V dnešní době je pozorováno zastavení sekulární akcelerace.

Na konci 20. století se už podle E. H. Eriksona zřetelně objevuje životní období, které je uměle vytvořeno k tomu, aby si dospívající mohl vyzkoušet roli dospělého, ale neměl ještě zodpovědnost s tím spojenou. Takzvané „psychosociální moratorium“, jak Erikson toto období nazývá, je určeno k odkládání povinností, které patří do života dospělých. Chrání ho před tvrdým světem dospělých, ale zároveň mu umožňuje do něj nahlížet a vstupovat do něj postupně. Toto období je spjato s adolescentním věkem a je typické svým hledáním sebe sama. Jde o období experimentů, objevování, sbírání zkušeností a rozhodování. Aspekty života dospívajícího, jako je práce, vztahy apod. jsou právě předmětem tohoto rozhodování. Jejich pocity a činy jsou vnímány jako proces hledání vlastní identity.

Tento jev je konstruktem novodobé společnosti, která si vytvořila časové období pro děti, k usnadnění vstupu do společnosti dospělých. Toto období je dnes schvalováno i přesto, že délka jeho trvání se stále prodlužuje.

⁸⁸ *Tamtéž*, s. 146.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 144.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 145.

4.1. Psychologie v českém prostředí

Je tedy zřejmé, že psychologie ve světě zažívala během 19. a 20. století obrovský boom. Vznikala spousta teorií, podnikaly se různé výzkumy a psychologie se štěpí na různá odvětví. V českém prostředí se ale psychologie takovému zájmu bohužel netěšila. Většina významných českých psychologů působila až v druhé polovině 20. století. Nové poznatky z psychologie se tedy do českého prostředí dostávaly pouze pomocí překladů.

Významnou osobností české psychologie na přelomu století byl František Čáda (1865-1918), filozof, experimentální pedagog a pedopsycholog. Byl pravděpodobně prvním, kdo se na českém území zajímal o vývojovou psychologii. Založil Sdružení pro studium dítěte a dal podnět k založení Pedologického ústavu hlavního města Prahy, který se později vyvinul v Ústav pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže.

První kdo se na našem území začal zajímat konkrétně o období puberty, byl až Miloslav Skořepa, který se pokusil shrnout dosavadní bádání v díle *Puberta*, které vydal roku 1927. Hned v úvodu se zmiňuje, že v psychologii i pedagogice bylo toto téma dost opomíjeno. V posledních desetiletích se sice bádání rozmohlo v Americe, Anglii, Německu, Francii i Rusku, ale u nás vznikla jediná monografie o pubertě od Cyrila Stejskala s názvem *Z psychologie puberty a jinošství, nebo Puberta ve školských reformách*. Skořepa tedy čerpá výhradně ze zahraničních autorů

Zpomalený příchod psychologie si vědci uvědomovali a snažili se o její rozvoj. Například na přednášce konané ve spolku českých lékařů dne 9. listopadu 1925 jeden lékař varuje před spojováním psychologie, a biologie a biopathologie.⁹¹ Zprávu z tohoto jednání podal Karel Herfort⁹² a vyšla jako zvláštní číslo časopisu *Úchylná mládež*. Varuje předtím, protože to viděl v zahraničí, takže pravděpodobně se zajímali o novinky na zahraniční půdě. Také varuje, že anatomické a fyziologické problémy jsou sváděny do psychologie, což považuje za velkou chybu a tvrdí, že psychologem se člověk stává, až když je schopen toto rozlišit.

⁹¹ Karel HERFORT, *O tak řečeném vnitřním světě dítěte a zvířat*: přednáška, konaná ve spolku českých lékařů dne 9. listopadu 1925 = So called inner world of child and animal, Praha 1936.

⁹² Karel Herfort (1871 – 1940), zabýval se českou psychiatrií a psychopatologií, přednášel na Učitelském ústavu v Praze, redaktor časopisu *Úchylná mládež*

Vývojová psychologie se v Čechách začala významněji rozvíjet až v druhé polovině 20. století. Pro zkoumání období puberty byl významnou osobností Jaroslav Madlafousek,⁹³ který se mimo jiné zabýval i vývojovou psychologií, nebo také dětský psycholog Zdeněk Matějček.⁹⁴ Oba dva pedagogové se zabývali převážně zkoumáním dětí ve výchovných ústavech. Další poválečnou psycholožkou byla Ludmila Kolářiková,⁹⁵ která se zabývala zejména dětmi v předškolním věku.

Psychologie dítěte se tedy začala výrazně rozvíjet od 17. století, kdy John Locke přišel s tvrzením, že dítě není malým dospělým. Na přelomu století je dospívání vnímáno jako období bouří a zosobnění subjektivity. V 19. století vzniká vývojová psychologie, což dokazuje zvýšený zájem o duševní změny člověka. Začaly se zkoumat vývojové cykly, kterými člověk v životě prochází a s tím spojené psychické proměny. Vznikají nové metody zkoumání, které přináší nové objevy. V českém prostředí byla vývojová psychologie zpožděná, tudíž ve zkoumaném období neprobíhalo mnoho výzkumů.

První vývojový psycholog, který se soustředil přímo na dospívání, byl G. S. Hall, který přišel s rekapitulační teorií. V oblasti sociální antropologie byla významná Margaret Mead a její výzkum dospívání odlišných kultur. Jeden z výzkumů z oblasti psychologie přinesl fakt, že nástup duševního i fyzického dospívání přichází ve 20. století později, než v předchozích zkoumaných obdobích. To znamená, že doba dospívání se prodlužovala a dospělost se zkracovala. S další zajímavou teorií přichází na konci 20. století E. H. Erikson, který tvrdí, že během dospívání bylo vytvořeno období, určené ke snazšímu vstoupení do dospělosti. Mohla by tedy puberta být uměle vytvořena ke snadnějšímu přechodu do dospělého světa? Poslední dvě zmiňované teorie nasvědčují, že ano.

4.2. Shrnutí odborné literatury

Co se týká encyklopedií, specializované encyklopedie jsou konkrétnější, uvádějí psychické i fyzické znaky puberty. Postupem času je výklad obohacen a přináší více informací. Oproti tomu všeobecné slovníky bývají krátké a heslo puberta je většinou ztotožňováno s heslem dospívání. Výklad tohoto pojmu je většinou stručně shrnut do několika vět. Ve třicátých letech už je puberta v obecných encyklopediích popisována konkrétněji.

⁹³ Jaroslav Madlafousek (1922-2008), český psycholog

⁹⁴ Zdeněk Matějček (1922 – 2004)

⁹⁵ Ludmila Kolářiková (1909 - 1968)

Největší pokrok v encyklopediích rozhodně vidím v rozšiřování výkladu pojmu, tím se mohly znalosti o pubertě šířit i mezi osoby, které se pubertou přímo nezabývaly a mohla se tak dostávat do obecného povědomí běžných lidí. Odborná literatura z oblasti psychologie byla v českých zemích dlouho opomíjena, tudíž její přínos ve zkoumaném období není klíčový.

Z těchto tří sledovaných sfér je nejpřínosnější pedagogická literatura. Nejvíce totiž ovlivnila náhled na pubertu a hlavně na výchovu v období puberty. Na přelomu století si pedagogové začínají uvědomovat, že je nutné s dospívajícím jednat odlišně, než s dítětem. Mění se tak přístup vychovatelů, učitelů i rodinných příslušníků. Ve společnosti se taktéž rozšiřují různé návody na výchovu dospívajícího, ve školství se klade větší důraz na kvalitu vzdělání. Velký přínos spatřuji ve zřizování specializovaných institucí, které se zaměřují cíleně na výchovu a vzdělání.

5. Puberta v krásné literatuře

Pro zkoumání dospívání zachyceného v krásné literatuře jsem vybrala čtyři knihy, které jsem podrobila zkoumání. Hlavním cílem je poukázat na znaky tehdejšího dospívání. Snažila jsem se vybrat díla, která jsou vzájemně odlišná, aby ukázala dospívání dívek i chlapců, bohatých i chudých a záměrně jsem zvolila rozdílné projevy dospívání, na které autoři děl kladou největší důraz. Snažila jsem se také vybrat rozdílný dobový kontext i odlišný děj.

Pomocí toho, jak se k dospívání stavěl autor díla, bych chtěla vyvodit, jak se k nim stavěla rodina a celkově společnost, neboť právě autorův názor by mohl posloužit jako zrcadlo společnosti. Chtěla bych tak naznat, jak společnost s dospívajícími pracovala, jaké problémy dospívající stíhaly a jaké problémy si třeba sami vytvářeli. Každý autor popisuje jiné strasti, hlavními postavami jsou ve třech případech dívky a jednou muž. Zároveň jsem se snažila o diferenci v době vydání. První dílo pochází z osmdesátých let 19. století, druhé poprvé vyšlo časopisecky roku 1892, další v třicátých letech dvacátého století a čtvrtá kniha byla poprvé vydána v roce 1942. Pro tuto analýzu je nutné si všimnout i drobných náznaků, které by mohly určovat dobové postavení puberty.

5.1. Svěhlavička

V 19. století se v českém prostředí literatura o dospívání příliš nevyskytuje. Nejvýznamnější autorkou této doby, která se dospíváním zabývala, byla Eliška Krásnohorská, jejíž dílo *Svěhlavička* jsem podrobila detailnímu zkoumání. Kniha vypráví o rozmazlené a nezvladatelné patnáctileté dívce Zdeně Menšíkové, kterou se její otec spolu s nevlastní matkou rozhodli poslat do internátu. Od toho si slibují, že se Zdena polepší a její chování bude adekvátnější k chování mladé ženy. Autorka vyobrazuje dívku jako problémovou dospívající, jejíž chování okolí přičítá ztrátě matky v útlém věku. Po celé dílo je čtenář svědkem napravovacích procesů „nezvladatelných“ dospívajících, mohlo by tedy jít o jakýsi návod pro výchovu. Čtenářkami měly být převážně mladé dívky, zhruba ve Zdenčině věku, takže by převychovaná Zdenka mohla být vnímána jako vzor ideální mladé dívky. Na přelomu století jsou tyto dívčí vychovatelské romány ve světě velmi populární.

Příběh začíná představením Zdenky a její rodiny. Na několika úvodních stránkách je prezentována jako rozmazlené dítě, které jen odmlouvá. Její chování vyescaluje k rozhodnutí rodičů dát děvče do penzionátu. Zdenčin otec s tím zprvu nesouhlasí a její chování obhájí jako mladistvou nerozvážnost, omlouvá ji například výrokem „až přijdou léta, přijde i rozum.“⁹⁶ Situace ale dál působí jako bezvýchoďná, protože v rodině nikdo nedokáže Zdenku krotit, ta dělá přesný opak všeho, co po ní dospělí požadují. Oba rodiče jsou si vědomi faktu, že Zdenčino chování je ovlivněno změnami v dospívání. Otec si tedy myslí, že z toho Zdenka vyrostě, ale macecha je názoru, že nyní je nejvyšší čas na převýchovu.

"Zdenka je teď na rozhraní mezi děvčetem a panenstvím, dosud je čas, aby se nahradilo, co zmeškáno, a ještě lze zkrotit její nevázanou povahu. Nestane-li se to, mohlo by se někdy pak říci, že naše dcera je neženská. Neobáváš se toho?"⁹⁷

Z tohoto úryvku je znát, že existoval přesný standard mladé ženy, který měl být ve společnosti dodržován. Tento standard se tedy pravděpodobně modeloval v období puberty. Macecha zde doufá, že když pošle nevlastní dceru do penzionátu, kde ji převychovají, bude vzornou mladou dívkou. Základním elementem ženské identity dané doby byla tedy poslušnost. Označení dívky, která neprojde touto proměnou jako „neženská“, dnes zní poměrně urážlivě a hanlivě.

V ději se nacházejí momenty, kdy si dívka připadá nesvobodná, jako lapená v kleci. Svazuje ji přesný řád internátu a nutnost chovat se předpisově. Když Zdenku v penzionátu za něco pokárají, navenek se rozbřečí, nebo protestuje, je popisováno, jak se cítí ponížene a že je naštvaná. Ale její vnitřní reakce působí přesně tak, jak internát chce. „Zdenka doma nikdy nechtěla ani slyšet, že je mladou dámou, ale nyní se jí dotklo velmi nepříjemně, že by jaksí měla náležet ještě mezi děti.“⁹⁸ Předělávání v mladou dospělou je tedy úspěšné, protože Zdena se už nechce cítit ani chovat jako dítě, kdežto než přešla do internátu, tak jí na tom nezáleželo.

Pozoruhodný je fakt, že v celé knize není jednoznačné, jestli okolní společnost bere Zdenku jako dítě, nebo jako dospělou. Nahlízejí na ni tak, jak se jim v dané situaci hodí. Zároveň je znát, že společnost její problémové období celkem obtěžuje. Kniha vykresluje penzionát jako instituci, kam rodiče mohou odložit nezvladatelné dítě. Zde je dítě během

⁹⁶ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička*, České Budějovice 1968, s. 6.

⁹⁷ *Tamtéž*.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 23.

pouhého roku převychováno na mladou dámu podle společensky schvalovaného standartu. Rodina je tím ušetřena citových výkyvů a neposlušnosti. „*Kéž bych tě mohla předělat! Kéž by se mi podařilo tě přivést na jinou cestu, ubohé, zaslepené dítě!*“⁹⁹

Na několika dalších stránkách se odehrává Zdenčin život v penzionátu, kde tráví většinou čas s kamarádkami zde ubytovanými. Všichni jsou zde hodní, přátelští a milí. V závěru knihy, těsně, než odjela Zdenka domů, se v pensionátu konal ples. Než na něj dívky šly, dostaly přesné instrukce jak se na takové společenské události chovat. Pokyny zahrnovaly důstojné a skromné chování, nemluvit příliš hlasitě, nesmát se, nepošťuchovat se. Děvčata nesměla koketovat s mladíky, nesměla být vyzývavá, nepodněcovat se ke smělosti. V závěru přišla poznámka, že pokud se mladík chová nezpůsobně, většinou si za to dívka může sama. V dnešní době by to takhle pravděpodobně neprobíhalo. Každopádně na plese se žádná dívka nezpůsobně nechovala.

V závěru *Svéhlavičky* se Zdenka vrací z penzionátu domů, je jako vyměněná a rodiče jí sotva poznávají díky jejímu vzornému a zdvořilému chování a jsou samozřejmě spokojení s touto změnou. Na několika posledních stránkách se seznamuje s Jiřím, kterého si v dalším díle knihy vezme za muže.

Z díla Elišky Krásnohorské tedy můžeme vyvodit, že dívka v pubertě, by měla být hlavně poslušná, klidná, tichá, přitakávající a samozřejmě cudná. Puberta by se měla obejít bez jakýchkoli výkyvů či extrémních prožitků, které jsou v dnešní době v pubertálním věku zcela běžné a společností tolerované. Konkrétně Zdenka by měla být věkově už ženou, proto je třeba z ní „vyhnat“ zbytky dítěte. Dílo působí, jakoby tehdejší doba chtěla mít pouze dvě skupiny lidí, a to děti a dospělé - nic mezi tím nebylo přijatelné, a proto rodiče posílali dospívající do převýchovných ústavů, aby tyto nežádoucí projevy puberty eliminovaly.

Dílo Elišky Krásnohorské bylo již několikrát zkoumáno, především díky její snaze o ženskou emancipaci. Konkrétně *Svéhlavičku* zmiňuje ve své práci *K hříchu i k modlitbě* Milena Lenderová.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 31.

5.2. Přetížený klas

Druhou zkoumanou knihou je *Přetížený klas* Růženy Svobodové.¹⁰⁰ Příběh vypráví o dívce Olze, pocházející ze střední třídy. Děj je vyprávěn třetí osobou, která buď Olgu vidí, slyší, nebo se informace o ní dozvídá od známých. Nejvýraznější povahový rys hlavní hrdinky je odmítání mužů kolem sebe, dokonce je na ně drzá a nejedná s nimi s pokorou, což je většinou pro okolí velký šok.

Rodina se samozřejmě snaží, aby se Olga provdala, protože je pro ně naprosto nepředstavitelné, že by se tak nestalo. Její matka se dokonce snaží nabádat okolí, aby ji domluvili, aby Olga konečně vzala nějakého nápadníka na milost. Když si na situaci stěžuje, tvrdí, že z Olgy zešediví a diví se, po kom může být.¹⁰¹ Zde je znát absurdnost situace - že se dívka nechce provdat je vnímáno jako něco naprosto bizarního a pro okolí nepochopitelného. Matka ale na Olgu netlačí jen kvůli vdávání, dalším jejím požadavkem je, aby se Olga stala učitelkou hudby. To ale Olga také odmítá, přestože má hudební vzdělání.

U Olgy je krásně vidět důležitý rys dospívání a to nespokojenost s čímkoliv co má, je z ní znát že se stále hledá, hledá jak a kde být spokojená ale stále se jí nedaří: „*Což já vím, co miluji? Jsem stále neupokojená. Jsem-li v městě, něco mne nutí, abych z něho utekla, jsem nespokojena, chce se mi venkova, a jsem-li na venkově, myslím: Bože, jak je v Praze krásně!*“¹⁰² Za krátkou chvíli se ale Olze nelíbí ani v Praze a tak by nejraději volila útěk někam, kde ji nikdo nezná. Z drtivé většiny jejích výroků je cítit touha po svobodě, tudíž je logické, že jí představa sňatku s mužem není sympatická, vzhledem k období, ve kterém dílo vznikalo, by si ji v manželském svazku přiliš neužila.

V následujícím úryvku je popsáno, jak okolí vnímalo počiny hlavní hrdinky během jejího dospívání: „*Jaká byla to cesta, kterou hledala její mladá, rozbouřená duše, dosud nikde nespočinulá, nevěděla jsem. Vždyť letěla ještě v nevyjasněných mlhách sebepoznání[...]*“¹⁰³ Z kontextu celé knihy lze vyvodit, že ono „sebezpoznaní“ by podle společnosti znamenalo právě vstoupit do svazku manželského. Tímto rituálem by pravděpodobně měla být nalezena její cesta, protože by začala plnit manželské a později rodičovské povinnosti, jak se od dívky jejího věku očekávalo. To dokládá i výrok jednoho z nápadníků, který Olgu nabádá,

¹⁰⁰ Růžena SVOBODOVÁ, *Přetížený klas a jiné povídky*, Praha 1916.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 23.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 25.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 24.

že nemůže zůstat sama: „*V samotě jste jednotkou, nic víc. A chcete-li zůstat ve společnosti, ale osamocena, nic nesvedete.*“¹⁰⁴

Olga nejenže nevidí naplnění smyslu života v manželství, jak dokládá úryvek, nevidí smysl v ničem: „*Pohleďte, jakou zbytečnou práci konám [...] Všechno, co činím, je tak bezúčelné.*“¹⁰⁵ Svůj život hodnotí jako neužitečný a tak se rozhodne po smrti svého otce nastoupit do kláštera. Zde je opět vidět „zbytečnost“ života ženy bez manžela. V dnešní době by se dívka mohla seberealizovat například v práci nebo vzděláváním, zde nabyla díky společnosti dojem, že bez manžela její život není plnohodnotný, a když už se nemohla starat ani o otce, nastoupila k milosrdným sestřám, aby dala svému životu smysl. Než ale v klášteře stihne najít Olga své štěstí, během pečování o nemocné se nakazí a zemře.

5.3. Puberta

Z pohledu chlapeckého je vykreslen třetí příběh, který jsem podrobila zkoumání. Kniha *Puberta* byla vydaná roku 1934, jejím autor je Emil Vachek.¹⁰⁶ Hlavním hrdinou je šestnáctiletý Jindřich Podval. Současně s jeho procesem dospívání se odehrává i dospívání jeho o dva roky mladší sestry Ančky, jejíž životní strasti jsou také místy zmiňovány.

Celý příběh začíná velmi stručným popisem Jindřichova narození. Krátce na to je Jindřichovi šestnáct let. Je z něj mladík introvertní povahy, jeho rodina je poměrně chudá a nebydlí v příliš dobré čtvrti. Jako útek před realitou volí představy o ženách, které ho dovedou k nevěstce jménem Málka, na kterou často myslí a se kterou zažije svůj první pohlavní styk. Za hlavní znak puberty tedy autor považuje předčasné dostavení pohlavního pudu do těla nedospělého chlapce.

V celé knize je jediný odstavec, který přímo popisuje, jak by se Jindřich v období puberty mohl cítit. Vychází z myšlenek jeho matky, která začíná vidět, že Jindřich dospívá. „*Znala ten stav, ten špinavý přírodní div, proti němuž byl téměř každý člověk bez moci. To období zmítání a neklidu, které nadejde, když člověk protrhne tenkou blánu mezi světem dítěte a světem dospělých lidí. První kroky kolem vroucího požehnání života, z kterého stoupá*

¹⁰⁴ *Tamtéž*, 52.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, 30.

¹⁰⁶ Emil Vachek (1889 – 1964), autor fejetonů, románů, detektivních románů

tolik otravných par. ¹⁰⁷ Puberta je tu tedy vnímána jako něco nečistého a nežádoucího, jako by člověk ani nebyl sám sebou a byl naprosto ovládnut pohlavním pudem. Zároveň období vidí jako přechod do skutečného života plného nástrah.

V knize jsou jen velmi zřídka znaky klasického dospívání. Probouzející se touha po sexuálním životě nás sice provází po celé dílo, ale ostatní aspekty jsou dost opomíjeny, z čehož můžeme vyvodit, že Vachek kladl na pohlavní pud nejsilnější důraz. Celých téměř 400 stran je popisován vztah Jindry a jeho třiatvacetileté prostitutky Málky, se kterou se stýká. Autor přenáší čtenáře do jejich dialogů, ale o celkových pocitech Jindřicha se příliš nezmiňuje. Je samozřejmě možné, že Jindřichův pohlavní pud byl během dospívání natolik dominantní, že zastínil všechny ostatní znaky typické pro dospívání.

Autor nám ukazuje Jindřichovu citlivost, ale ta mu byla vlastní pravděpodobně celý život a s pubertou neměla příliš společného. „[...] *citlivost tak útlá že se zachvívala nervosně pod tím, co bylo i jen poněkud drsné.*“ ¹⁰⁸ Díky této citlivosti neměl Jindřich žádné přátele, protože na něj byli všichni příliš hluční. A tak zábavu hledal ve svých představách pomocí své velké fantazie a tím se začal uzavírat do sebe, což už by se dalo brát jako příznak dospívání. Dalším znakem je probouzející se touha po poznání. Jindřich uvádí, že chce poznat všechno, aby si pak pro život mohl vybrat to nejlepší. ¹⁰⁹

Kvůli jeho bohaté fantazii začíná mít ve škole problémy, neboť ho odvádí od pozornosti, kterou by měl věnovat výuce. Nedává pozor v hodinách, nevěnuje přílišnou aktivitu domácí přípravě, tudíž dostává první špatné známky a pedagogové si začínají všimnout, že s ním něco není v pořádku. Jindřich tomu nepřikládá pozornost, jeho otec to vyřešil výpraskem a výhrůžkou, že pokud Jindřich propadne, bude vyhozen z domu. ¹¹⁰ A tím to bylo vyřešeno. Místy je z knihy cítit kritika rodičovství. „[Rodiče] *spoutali svou existenci jeho život. [Otec] Nikdy s nimi nežertoval, nehrál, jen trestal těžkým slovem i těžkou rukou. A tak z nich vypudil lásku*“ ¹¹¹

Čtenáři je lehce přibližován i příběh Jindrový sestry Ančky, které je 14 let. Poprvé je jí věnována pozornost, když ji otec nachytá za školou. Je popisováno, jak se zajímá o kluky

¹⁰⁷ Emil VACHEK, *Puberta*, Praha 1934, s. 12.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, s. 27.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, s. 27.

¹¹⁰ *Tamtéž*, s. 43.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 106.

a ke konci knihy se školí ve svádění, aby se z ní mohla stát nevěstka, jako z Málky. Ale ani zde se čtenář nedozvídá příliš informací o jejích pocitech.

Jelikož měl Jindra velkou fantazii, často se uzavíral do sebe, takže hodně pozoroval okolí. Pozoruhodná je část, kdy pozoruje postavy na ulici a konstatuje, že mají všichni nasazenou masku. Pod těmito maskami se mají skrývat lidské duše. Osoby v maskách přirovnává ke kašparům a pousmívá se nad faktem, že všichni vlastně hrají divadlo v momentě, kdy si masku nasazují. Je popisována situace, kdy je Ančka zaskočena a zareaguje nepřiměřeně. Jindřich tento incident označí, jakože zapoměla na svou masku. Je tedy možné, že tyto masky vznikají během dospívání a čím je člověk dospělejší, tím je zběhlejší v nasazování této masky. Jindřich s tímto procesem nejspíš nesouhlasí, ale taky neprojevil žádnou snahu na něm něco změnit.

Zajímavý je kontrast posledních dvou zmiňovaných knih. Jsou rozdílné ve všech složkách - jak tématem, tak hlavní postavou a nejspíše i cílovou skupinou čtenářů. Kdyby nebylo v knihách uvedeno, že Zdenka je patnáct a Jindřichovi šestnáct let, rozdíl mezi nimi by bylo možné dle tématu stanovit klidně i na deset let. Velký vliv má fakt, že Zdenka byla z bohaté rodiny, její otec byl starosta, zatímco Jindřich byl z poměrně chudých poměrů. Z předložené literatury vyplývá, že dospívající z vyšších společenských vrstev měli dospívání jednodušší, než mládež z chudších poměrů. Lze se tedy domnívat, že bohaté děti měly nárok období puberty strávit jako děti, kdežto chudé to měly o mnoho složitější. Jejich dospívání bylo urychleno, nemohly využít přechodového rituálu,¹¹² kterým mohl být například právě internát, a tak se ne vždy dokázaly s dospíváním vypořádat. Dalším rozdílem je, že Zdena byla mladá děvče, kdežto Jindřich muž. Každopádně jejich zájmy a životní styl se naprosto odlišovaly ve všech směrech.

5.4. Předtucha

Třetí kniha, která byla zahrnuta do rozboru, je *Předtucha* od Marie Pujmanové, která vypráví o pětičlenné rodině Jelínkových. V úvodu díla rodiče oznamují celé rodině, že se chystají na služební cestu. Následuje dalších šest kapitol, které zachycují jeden den

¹¹² Přechodový rituál = rituál, který slouží k usnadnění přechodu od jednoho sociálně kulturního postavení k jinému, v případě dospívání může jít např. o přijetí do bratrstva, výchovu v internátu, odeslání na studia apod. Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, Praha 1997.

rodiny Jelínkových a to den před odjezdem rodičů. Kniha má celistvý příběh, přičemž každá kapitola se zaměřuje na jinou postavu.

Stěžejní postavou je patnáctiletá Jarmila, která prochází pubertou. Jarmila se schází s mladíkem Toufarem, o kterém si zprvu myslí, že je báječná partie, ale v průběhu díla zjišťuje, že se v něm zmýlila. Toufar je o čtyři roky starší a líbí se mu možnost snadné manipulace s mladou Jarmilou. V závěru knihy Jarmila Toufarovi sdělí, že už se s ním nebude scházet, protože už se ho nebojí, z čehož lze vyčíst varování pro čtenářky před známostmi.

Toufar se od počátku nelíbí jejímu otci a její schůzky jí vyčítá. Ta reaguje pláčem, ale v hlavě zuří a plánuje vzpouru, kterou později skuteční vyplížením se z domu na další schůzku, s touto revoltou je vnitřně spokojená. Dalším znakem puberty je také Jarmilin zájem o to, jak vypadá a co si o ni myslí okolí. Dále se setkává s pocity, že jí nikdo nerozumí. „*Raději smrt než ztloustnout! Ale tohle oni doma jakživ nepochopí.*“¹¹³

Jarmila bývá naštvaná, že jí rodiče něco zakazují, protože ona se o život neprosila. Cítí se ukřivděna, protože rodiče ji přivedli na svět pro potěšení, jí se nikdo neptal, a teď ji tu trápí a pokořují. Připadá si jako jejich majetek. Jarmila chce rychle dospět, nebaví ji přechodná fáze a zdá se, že jí působí i problémy se sebeidentifikací a zařazením do společnosti. Dospělost se pravděpodobně snaží dohnat schůzkami s devatenáctiletým Toufarem, který je sebevědomý a zpočátku se prezentuje jako pracující dospělý.

Zde se autorka snaží vylicít, jaké nepředstavitelné věci se musejí odehrávat v hlavě dospívajících dětí: „*Kdyby bylo vidět myšlenky tak, jak je znát každý stromček do daleka po lukách až k horám v západním světle, kdyby bylo vidět myšlenky zazděné v tvrdé hlavě vašeho dítěte, oč že byste si vedle něho nevykračovali v tak snadno nabyté rovnováze. Nevěřili byste vlastním očím, kdyby bylo vidět myšlenky.*“¹¹⁴ Když ale porovnáme všechny tři zmiňované knihy, Jarmilino chování v Předtuše bylo zdaleka nejmírnější a pro rodiče rozhodně nejzvladatelnější. V souhrnu Jarmila občas odmlouvá, je drzá, náladová, má často vyhrocené reakce a začíná se zajímat o opačné pohlaví. Když to ale porovnáme s dílem Puberta, kde se mladší sestra hlavního hrdiny uchýlila k prostituci, jde o dost banální problémy.

¹¹³ Marie PUJMANOVÁ, *Předtucha*, Brno 2012, s. 238.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 236.

5.5. Komu byla určena beletrie o dospívání?

Všechna zkoumaná díla jsou pravděpodobně určena přímo dospívajícím. *Svéhlavička* působí jako návod na převýchovu z dítěte na mladou ženu připravenou na život v dospělém světě. Z celého díla je cítit jakýsi výchovný podtext, dílo totiž působí jako návod pro dívku, jak by se měla chovat. Je zde například popisováno jak správně stolovat. Kniha by mohla být užitečná i rodičům, aby věděli jak s dospívající dívkou pracovat, aby viděli „nežádoucí“ znaky tohoto přechodného období a mohli je eliminovat. Zajímavý by mohl být i náhled do chlapecké polepšovny, tam by se chování vychovatelek zcela určitě lišilo a byli by vedeni k jiným hodnotám a zvykům.

Přetížený klas je ukázkou toho, co se od dospívající dívky očekávalo na konci devatenáctého století. Pokud se vymykala společenským předpokladům, okolí jí dávalo jasně najevo, že to není v pořádku. Autorka se snaží upozornit na nároky, které jsou kladeny na dospívající dívky. Nátlak společnosti zapříčiňuje naprostou zmatenost hlavní postavy. Aby byl dobře znázorněn standart společenských požadavků, je zde postava konzervativní matky, která je protikladem Olgy.

Dle mého názoru je kniha *Puberta* dnes spíše pro starší, než šestnáctileté čtenáře. Pro šestnáctileté mi připadá dost odvážná, naprostý opak oproti *Svéhlavičce*. Autor se snaží varovat před předčasným rozvinutím představ a pohlavního života. Hlavní hrdina je totiž neustále spoutáván sexuální chtivostí, v celém, téměř 400 stránkovém díle, takřka neřeší nic jiného. Celý příběh se v podstatě točí jen kolem něj a dívek, které by chtěl svést. Nic jiného jeho pozornost příliš nepřitahuje, dokud se neobjeví na konci knihy problém s jeho sestrou, ze které se stává nevěstka. Jindřich se zhroutí, ale stejně situaci odmítá jakkoliv konstruktivně řešit a volí raději sebevraždu. Výchovná hodnota v tomto díle je zachycena v závěru, kdy se Jindřich tragicky připraví o život. Osudovost jeho příběhu má pravděpodobně varovat jaké následky může mít předčasné probuzení pohlavního pudu, se kterým dospívající zatím nemusí umět zcela pracovat.

Předtucha se mi nezdá příliš přínosná pro samotné dospívající, co se výchovy týče. To možná vychází z faktu, že děj se odehrává pouze během několika dní, takže se postavy nemají prostor se vyvíjet. Když se Jarmila dozvídá, že vlak s jejími rodiči měl nehodu, začíná zpytovat svědomí za to, jak se k nim chovala, jde tedy o poselství, aby se dospívající chovali ke svým rodičům s úctou.

5.6. Jak jsou zaznamenány přechody mezi dětstvím a dospělostí?

Ve *Svéhlavičce* je přechod naprosto jasný, protože k němu dochází účelově v internátu, kam byla pro tento přechod záměrně umístěna. Proces se dá sledovat pomocí ustupujícího odmlouvání, prosazování postupných snah vycházet vstřícně autoritám a schopnosti omlouvat se za chyby. Je jasně ukázáno, kdy nastává období dospělého života, kdy si v závěru knihy Zdenka najde životního partnera. Internát zde slouží jako přechodový rituál, který pomůže hlavní hrdince s přechodem z dětství do světa dospělých.

U Olgy přechod do dospělosti může čtenář jen těžko zaznamenat. Před nástupem do kláštera se snažila o nalezení svého místa ve společnosti dospělých. Olga dobře věděla, co dělat nechce (tedy vdát se a stát se učitelkou), ale konkrétní životní cíl si vytyčit nedokázala. Je možné, že se stala dospělou příchodem do kláštera, nebo během pobytu v něm. Bohužel ale v této fázi knihy už se o Olze nedozvídáme jiné informace než to, že zemřela.

Zajímavý je ale kontrast s případem Zdenky. Zdenka ani Olga se nechovaly dle představ rodičů. V případě Zdenky se rodiče rozhodli ji poslat do internátu, kde byla převychována, v závěru díla má dobré způsoby, najde si budoucího ženicha a příběh končí idylicky. Oproti tomu rodiče Olgy se o převýchovu nijak zvlášť nesnaží, buď pouze lamentují, nebo prosí okolí, aby Olze domluvili. Žádná převýchova se ale nekoná, Olga nenalézá své štěstí a v závěru díla umírá. Může být tragický konec zapříčiněn nečinností rodičů? Olga se snažila vymanit ze společenského proudu, nepodléhat společenským konvencím. Kniha slouží jako varování, aby mladé dívky nesemlely nároky a tlak společnosti. Olga nezvládla společenské nároky a raději zvolila únik od reality, který později nalézá pobyt v klášteře. Poslední kapkou se stává otcova smrt, po které si připadá zbytečná, takže volí alespoň možnost pomáhat nemocným, což se jí stane osudným.

Již na prvních stránkách díla *Puberta* má Jindřich představy o ženách a v tomto duchu se nese celý děj. Vývojem jeho dospívání je tedy zrození pohlavního pudu, který ho naprosto ovládne. Jelikož dílo končí Jindřichovou sebevraždou, tak neukazuje jeho dospělost. Jeho sestra Ančka, které je na začátku díla 14 let, už chodí za školu, takže i u ní už také proniknul proces dospívání, její dětství neznáme a konec dospívání nám také není znám. Ančka se během díla schází s Jirkou Troufalým, takže už také projevila zájem o opačné pohlaví. Na konci díla se stává nevěstkou, ale této postavě není věnováno příliš pozornosti, je tedy těžké říci, jestli to mohlo ukončit její období dospívání, nebo šlo o pubertální

nerozvážnost, které brzy nechala. Hlavní poselství tohoto díla spatřuji v tom, že slouží jako upozornění pro dospívající, aby se jejich sexualita neprobudila příliš brzy, neboť jak bylo ukázáno v knize, když pohlavní pud ovládne dospívajícího, může to mít tragické následky.

Jak bylo uvedeno výše, dílo *Předtucha* se odehrává jen během pár dní, takže není možné sledovat vývoj postav. Dětství Jarmily, ani jejího stejně starého bratra Václava není v knize popsáno. Čtenář může sledovat kontrast mezi dospívající Jarmilou a jejím mladším bratrem Ivanem, ale této lince není bohužel věnováno příliš pozornosti. Zdá se, že počátek dospělosti Jarmila zažívá na posledních stránkách knihy, kdy Toufarovi se kterým se scházela, sděluje, že ho vídala jen proto, poněvadž nechtěla, aby si o ní myslel, že je dítě. Během puberty se tedy snažila působit jako dospělá žena, hrála si na ni, ale ještě ženou nebyla. Bála se jeho posměchu, ale nyní už se nebojí. Když od něj odchází, je to podáno tak, že odchází zároveň od svého dětství, které sama Jarmila označuje jako bludné a jedovaté.¹¹⁵

5.7. Jak se lišilo původní dospívání od současného?

Z vybrané beletrie lze vysledovat, že během 19. století bylo problémem definovat cestu dospívajícího ke konečnému stavu dospělosti. 20. století už na dospívající nahlíželo rozdílně a zde se setkáváme s příklady nebezpečí sexuality. Kdybych měla označit dílo, které se nejvíce znaky přibližuje dnešní pubertě, vybrala bych nejnovější dílo, tedy *Předtuchu* od Marie Pujmanové. Zde už jsou znaky rebelství proti rodičům, napodobování dospělého jednání vztahem s Troufalým, což bych nejvíce přirovnala k současným projevům.

Znaky puberty ve *Svéhlavičce* mi nepřipadaly natolik radikální, aby kvůli nim bylo dítě dnes posláno do internátu. V případě Olgy je nutné vzít v úvahu, že se výrazně změnilo postavení žen. Dospívající dívky se již nemusí obávat, že by na ně okolí nahlíželo negativně, pokud se nechtějí brzy vdát, nebo pokud mají jiné ambice nežli vyšívání.

¹¹⁵ Marie PUJMANOVÁ, *Předtucha*, Brno 2012, s. 295.

6. Puberta v ego-dokumentech

V následující části této bakalářské práce se budu věnovat pramenům osobním povahy, konkrétně deníkovým záznamům a vzpomínkové literatuře. Na konci 19. a na počátku 20. století hrál deník důležitou roli a byl součástí vzdělávacího procesu dospívajících dívek ze šlechtických rodin. Správnost a dodržování rozvrhu psaní deníku bylo striktně kontrolováno, což měli na starosti buď přímo sami rodiče, nebo vychovatelé či guvernanky. Přestože jedním z důvodů proč se deník psal, bylo budování identity, nemůže být v dnešní době vnímán jako objektivní zdroj informací, neboť dívky věděly, že jejich osobní zápisky nikdy nebudou soukromé. Přesto se ale z deníků dá leccos vyčíst, kupříkladu denní rozvrh tehdejších dospívajících, vztah s rodiči a jaké záliby daná osoba měla. Bohužel je obtížné najít deníky mužské. Poměrně často si muži psali lékařské deníky, ale jsou velmi strohé na osobní informace. Také jsou vzácné deníky osob pocházejících z nižších vrstev.

Dále bych chtěla reflektovat znaky puberty ve vzpomínkové literatuře. Zde je již mužské pokolení zastoupeno čteněji. Opět je ale otázkou, jak moc může být tento pramen objektivní, jelikož je psán retrospektivně, s odstupem, který většinou čítá až desítky let. To ale může být i výhodou, neboť s časovým odstupem může pisatel zachytit komplexněji dané události a takovéto dokumenty mohou obsahovat i autorovo vysvětlení činů nebo jejich objasnění. Další důvod, proč by poskytované informace nemusely být pravdivé, může být i záměrné zaznamenání mylných informací, jakožto odůvodňování, nebo omlouvání uplynulých činů. S tímto faktem se však můžeme setkat již u dopisů, deníkových záznamů a korespondence, které se psaly s krátkým časovým odstupem.

6.1. Výběr z deníků

Zkoumání bylo podrobena několik dívčích deníků, s poměrně dlouhým časovým intervalem, neboť nejstarší záznam je z roku 1840 a nejmladší z roku 1919. Čerpala jsem z editovaných deníků a zaměřovala se na záznamy, které by mohly osvětlit, jak pubertu dívky prožívaly a jak na toto období reagovalo jejich okolí. Pro lepší přehlednost jsou zápisky seřazeny chronologicky.

V některých deníkových záznamech se pubertální znaky neprojevují téměř vůbec. Jedním z takových případů je deník Gabriely ze Schwarzenbergu¹¹⁶ z cesty do Nizozemí, Belgie a Francie, který poskytuje informace o jejím každodenním programu. Velice monotónně líčí, v kolik hodin vstávala, co celý den dělala, koho potkala, na jaké společenské akci byla a vše se obešlo bez jakýchkoli projevů či záznamů emocí. Přestože cestu podnikala v letech 1840 – 1841, tedy ve svých 15 – 16 letech, nejsou zde zaznamenány téměř žádné náznaky pubertálního chování. Je to pravděpodobně dané tím, jak již bylo zmíněno výše, že vlivem kontroly rodičů či vychovatelky, kteří měli zpravidla k deníku volný přístup, příležitost neposkytla autorce místo či možnost popsat své emoce prožité během cesty. Z deníkových zápisků ale můžeme zpozorovat, že byla Gabriela všímavá a své okolí pečlivě hodnotila. Dokazuje to například zápis, kdy popisuje cestu omnibusem se třemi ženami, které měly špinavé nehty, a jedna byla velmi silná.¹¹⁷

V deníku Klementiny Kalašové je zachycen odchod z domova roku 1851, kdy se vydává studovat do Ruska. Dívka zpočátku píše, že je nešťastná a často myslí na domov, vzápětí ale nabádá sama sebe k větší samostatnosti.¹¹⁸ V tomto případě by se mohlo jednat o zdařilý pokus přechodového rituálu, kdy byla dívka poslána na studia pryč z domova, aby se stala nezávislou na rodině. Okamžitě si uvědomuje, že se musí osamostatnit, tudíž se stát dospělou. Snaha rodičů dívce vštípit správnou cestu dospívání, jak vidíme, byla úspěšná.

Dalším významným přechodovým rituálem bylo často biřmování. To dokazuje i zápis v deníku patnáctileté Anny Schwarzenbergové roku 1869: „[...] a protože biřmování je svátost dospělých, otevírá se pro mne nová etapa života“.¹¹⁹ Anna zde naprosto zřetelně označuje bod, kdy uzavírá svou dětskou kapitolu života a vstupuje do světa dospělých. Ze zápisu je znatelné, že je z této události šťastná. K této příležitosti si založila nový deník, jakožto znak nově započatého života. Přechodový rituál se tedy odehrál bez vedlejších, pro tuto dobu nežádoucích projevů puberty.

Roku 1875 si svůj deník založila šestnáctiletá Františka Honlová. Tento deník je pro výzkum mé bakalářské práce velice cenný, neboť slouží jako obraz života dívky pocházející ze střední vrstvy, což je poměrně výjimečné. Hodnotný je především tím,

¹¹⁶ Zdeněk HOJDA – Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ, *Gabriela za Schwarzenbergu: Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 77.

¹¹⁸ Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, *Ženské deníky 19. století*, Praha 2008, s. 291.

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 317.

že ho autorka psala tajně,¹²⁰ takže mohla být naprosto otevřená, protože se nemusela obávat, že do zaznamenaných informací by někdo nahlížel, jako tomu bylo u deníků dospívajících z vyšších vrstev.

Mezi znaky dospívání, které jsou z textu deníku zřejmé, patří nepochybně počínající zájem o druhé pohlaví, který je zmiňován hned několikrát: „*Ti kluci co u nás dělají novou podlahu se mi líbějí [...]*“¹²¹ V dalších záznamech si lze všimnout její náklonnosti k chlapcům, které označuje Kt. a Čt.¹²² O Kt. píše velmi často, občas je ale ze zmínek cítit nesympatie, patrně se v ní praly emoce, které k němu chovala. Františka se ale touží zamilovat a sama se několikrát v textu diví, proč se jí láska prozatím vyhýbá. „*[...] a vypravovala mi o své lásce. Ach, budu já také někdy milovat? A koho?*“¹²³ Je zde tedy snaha se přiblížit světu dospělých tím, že si co nejrychleji vybere partnera pro potenciální založení rodiny.

Podobně jako u Olgy z díla Růženy Svobodové¹²⁴ (na kterou jsem se odkazovala v předchozí kapitole) se i u Františky setkáváme s nespokojeností tehdejšího systému nastaveného společností. Dívky devatenáctého století, jsou dle jejího názoru vychovávány jako „otrokyně“, které nemohou mít vlastní moc, ani vlastní názor.¹²⁵ Dále kritizuje fakt, že se má žena držet doma, nekouřit a nepít alkohol. Co bylo společensky přípustné a čemu se žena mohla ve volné chvíli věnovat, bylo šití a vyšívání. Z těchto stížností můžeme odvodit, že autorka toužila po větší svobodě, než jakou ji společnost devatenáctého století jakožto dospívající dívce mohla dopřát. Jde o další příklad, kde ji nebyla umožněna touha se seberealizovat dle vlastních představ. Františka si uvědomuje, že její nezkrotnost a nepoddajnost ji při hledání partnera nebudou zrovna k užítku,¹²⁶ dokonce v jednom záznamu tvrdí, že má pocit, že zůstane starou pannou.¹²⁷ Se svým přístupem je ale spokojená a chování měnit nehodlá. Jejími životními ideály jsou „svobodná vůle, vědění a ctnost“,¹²⁸ přičemž jedno podle jejího názoru nemůže fungovat bez druhého.

¹²⁰ Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Sylvie ČERNÁ – Andrea HUDÁKOVÁ – Lucie JELÍNKOVÁ – Michaela SANDOVÁ, *Deníky Františky Honlové z České Třebové: práce studentů diplomového semináře "Prameny osobní povahy v gender history"*, Pardubice 2005, s. 18.

¹²¹ *Tamtéž.*

¹²² *Tamtéž.*

¹²³ *Tamtéž*, s. 26.

¹²⁴ Růžena SVOBODOVÁ, *Přetížený klas*, Praha 1916.

¹²⁵ M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – S. ČERNÁ – A. HUDÁKOVÁ – L. JELÍNKOVÁ – M. SANDOVÁ, *Deníky Františky Honlové*, s. 18.

¹²⁶ *Tamtéž.*

¹²⁷ *Tamtéž*, s. 60.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 97.

Znatelně jsou zde také zachyceny znaky rebelství, které Františka podnikala. Chodila pozdě domů,¹²⁹ bez ostyšnosti pila a kouřila, což potvrzuje hned několik záznamů. Pro ukázkou lze uvést následující, kde si pochvaluje práci na poli, kde si připadala alespoň trochu volná: „...vykouřila sem 7 doutníků a tolikéž žejdlíků piva sem vypila...!“; „Ač je to romantičtější pro děvče, já však děvče nejsem, duchem totiž.“¹³⁰ Z tohoto deníkového zápisku číší z Františky neobvyklá spokojenost. Podotýká, že práci na poli má mnohem radši, než například vyšívání. Snažila se tedy vymanit ze společensky předem určených rolí a s klidem se stylizovala do činností, které ji vyhovovaly, a přinášely pocit uspokojení, i když pro dívku nebyly zcela společensky obvyklé nebo vhodné.

Zdá se, že Františka má také problém s tím, že v devatenáctém století ještě nebyla definována doba, kdy má být dítětem a kdy už se z ní stává žena. Právě takováto nejistota ji činní problémy se sebeidentifikací. „*Nejsme již děti, k dospělým se nemůžeme počítat, byť sme i chtěly. Myslí se vůbec, že náš rozum není ještě vyvinutý. A předce sme tak strašně již staré na leta!*“¹³¹ V úryvku je také důležitá část „byť jsme i chtěly“. Zde se po několikáté setkáváme s tím, že puberta občas byla vnímána jako dětství uvězněné v těle dospělého. O několik dní později ji tato skutečnost stále trápí, pokládá si otázky. Proč je stále malá, proč neroste s věkem a proč její duch je stále nedospělý.¹³²

Dalším významným rituálem, který zasahoval obě pohlaví, byly hodiny tanečních. Uvedený příklad pochází ze zápisku roku 1894 z deníku Boženy Heritesové. Zapisuje si události z věnečku a záznam zachycuje její první milostná vzplanutí. Popisuje vzrušení, které cítila při příchodu do sálu, jelikož zde měla domluvenou schůzku s chlapcem, se kterým později protančila večer. „[...] s ním zdálo se mi, že se vznáším nad zemí, to byla rozkoš. Při tanci mně poněkud stiskl ruku, ale já dělala, že nic nepozoruji.“¹³³ Heritesová zde pravděpodobně prožívá emoční chaos, neboť se jí mladík líbí a ráda s ním tančí, ale dobré mravy jí nepovolují ani reakci na stisk ruky. Přesně takového chování se od mladé ženy očekávalo.

O hodinách tanečních se také dozvídáme z deníku Zdenky Kaizlové, který si psala od roku 1909 až do roku 1919.¹³⁴ Na taneční hodiny se Zdenka velmi těšila a docházela

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 22.

¹³⁰ *Tamtéž*, s. 49.

¹³¹ *Tamtéž*, s. 112.

¹³² *Tamtéž*, s. 113.

¹³³ M. LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 284.

¹³⁴ Dagmar HÁJKOVÁ – Helena KOKEŠOVÁ (eds.), *Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909 – 1919*, Praha 2016.

do nich ráda. Šlo totiž o společenskou událost, kde se mohli sblížit mladí lidé a bylo to společensky přípustné. Často zde mládež zažívala své první lásky.

Stejně, jako byla zaznamatelná zmatenost v deníku Františky Honlové, zapříčiněná nesnadným přiřazením se k věkové skupině, lze zpozorovat naprosto stejný problém u Zdenky. „*Myslela jsem vždy, že budu zcela jiná, až mi bude 18, 19 – a zatím jsem stále stejná, cítím se daleko mladší, nijak na sobě necítím své „úctyhodné stáří“*“¹³⁵ Rozdíl mezi těmito deníky činí téměř 50 let, což značí, že se jednalo o dlouhodobý problém mezi dospívajícími, kdy jedinci nepocítují změny osobnosti, přestože s věkem už by měly přicházet. Je tedy možné, že kvůli tomuto problému vznikla puberta, jak ji chápeme dnes? Jako přechodné období, které mladiství potřebují na uvědomění si své role v životě a ve společnosti.

Při analýze dívčích deníků mě velmi překvapilo, že dívky řešily často aktuální politickou situaci. Měly slušný přehled o válečném dění, o tuzemské i zahraniční situaci ve vládě. Jde o snahu přiblížit se dospělým? Nebo je to opravdu zajímavé? Mohlo by to být dané dobovou situací, která byla kritičtější, než dnes a společnost, rodiče či vychovatelé vyžadovali, aby už v mladém věku byly dívky obeznámeny se světovou politikou.

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 77.

6.2. Výběr ze vzpomínkové literatury

Léta dětství a jinošství Josefa Šusty¹³⁶ jsou dalším dílem, které podrobím analýze. Josef Šusta byl českým historikem, který se mimo jiné angažoval i v politice. Narodil se roku 1874 a roku 1947 poprvé vydává zmiňované dílo s podtitulem *Vzpomínky I*. Dílo začíná jeho prvními vzpomínkami a končí jeho odcestováním do Prahy, které podnikl po úspěšném složení maturitní zkoušky.

Období dospívání začal Josef Šusta intenzivně prožívat po přestěhování do Českých Budějovic, kde nastoupil na gymnázium. Šusta poměrně detailně vzpomíná na své spolužáky, první lásky, zkušenosti s alkoholem a sbližování jeho spolužáků s opačným pohlavím.

Vyprávění o pobytu v Českých Budějovicích začíná popisem jeho nových spolubydlících. „*Sami jsme měli na bytě tři starší studenty, k nimž jsem vzhlížel s plachým obdivem tím spíše, že dva z nich měli již lehké vousisko.*“¹³⁷ Zde lze vycítit obdiv ke starším spolužákům, nedočkavost dospělosti, nebo alespoň dospělého vzhledu a možná snaha přiblížit se dospělým. Další, ke komu vzhlíží, je jeho spolužák Otakar Vaska, na kterém obdivuje jeho vyspělost.¹³⁸

Šusta také vzpomíná na školní zájezd, kdy si udělal s přáteli zastávku v místním pivovaru. Neměl doposud příliš zkušenosti s alkoholem a tak se velmi opil.¹³⁹ Jen co mladý Zdeněk Šusta nebyl pod dohledem rodičů, choval se velice divoce. Z občasných návštěv podobných podniků lze cítit snahu přiblížit se větu dospělých.

Šustu velice ovlivnili jeho starší spolubydlíci, o kterých s klidným srdcem prohlašuje, že ho kazili. Vypráví například o tom, jak ho posílali oknem pro kořalku,¹⁴⁰ nebo jak se snažili vystrašit jejich bytnou. Šusta také barvitě vypráví o návštěvě nevěstince. V Budějovicích té doby byly dva vyhlášené, ale tam studenti nemohli chodit, takže vzali přátelé Šustu do „*veřejného domu za jatkami, zcela lůzovitého příděchu*“¹⁴¹ Šusta ale nebyl spokojen se ženou, která se ho měla ujmout, popsal ji následovně: „*přístárlá, do široka vykynulá děvka se zákalem na jednom oku*“.¹⁴² Styk se nekonal, protože Šustu ovládl pocit

¹³⁶ Josef ŠUSTA, *Léta dětství a jinošství: Vzpomínky I.*, Praha 1947.

¹³⁷ *Tamtéž*, s. 141.

¹³⁸ *Tamtéž*.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 142.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, s. 146.

¹⁴¹ *Tamtéž*, s. 147.

¹⁴² *Tamtéž*.

nevolnosti a z místa činu utekl. Do nevěstince už se po dobu gymnaziálního studia nevrátil, ale doplňuje, že studenti je navštěvovali poměrně často.

Šusta párkrát popisuje i zájem o druhé pohlaví, avšak ne tedy svůj, situaci přibližuje u svých přátel. Vypráví například o spolužákovi, který si vybíral starší dívky, ale ty v něm viděly jen mladého studenta a poohlížely se po „hotových mužích“.¹⁴³ Byl také svědkem námluv během tanečních, které byly důležitou událostí v námluvách dospívajících.

Taneční hodiny jsou ve vzpomínkové literatuře zmiňovány poměrně často, jedná se o jednu z událostí, která symbolizuje přechodový rituál. Chlapci se zde schází s dívkami, mohou spolu konverzovat a navazovat vztahy. Na taneční hodiny vzpomíná ve svých pamětech i Aleš Avenarius.¹⁴⁴ Když do města přijel taneční instruktor, bylo žákům ve škole vřele doporučeno, aby se do hodin zapsali: „[...] *jest nám tou radou, abychom všichni pokud to zdraví a pokladna dovolují taneční hodiny mistra Stridovského navštěvovali, abychom již jednou tu naši klackovitost ze sebe sundali*“¹⁴⁵ Aleš a jeho přátelé se rozhodli kurzy navštěvovat, jelikož se těšili na přítomné dívky. Alešovi ale byla během úvodní hodiny přidělena partnerka s tělesnou vadou chůze. Po tom, co mu byla odmítnuta žádost o jinou partnerku, přestal hodiny navštěvovat. Neměl z toho žádné výčitky svědomí, že by se k dívce zachoval netaktně, ještě si stěžoval, že přišel o peníze, které do tanečního kurzu investoval. Dle doporučení učitele je možné naznat, že ve věku, kdy se taneční kurzy navštěvovaly, se předpokládalo, že by mohli účastníci již obstát ve světě jakožto dospělí. Jakoby se po absolvování tanečního kurzu zbavili znaků dospívání (zmiňovaná klackovitost v úryvku) a nic už jim nebránilo žít dospělým životem.

Dalším znakem puberty, který můžeme vyčíst ze vzpomínkové literatury je snaha o sebeidentifikaci, snaha patřit do nějaké skupiny a někam zapadat. Toto úsilí hrálo významnou roli v životě Bohumíra Šmerala, jak můžeme vyčíst ze studie Jana Galandauera, který vycházel především ze Šmeralových deníků a zápisků.¹⁴⁶ Autor poukazuje na Šmeralova traumata z dětství, kdy byl otcem pravidelně bit.

Šmeral se v dospívajícím věku snažil uchýlit k něčemu, kde by se mohl seberealizovat, pevný bod, kterého by se mohl chytit a vykompenzovat jím své slabé postavení v rodině.

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 158.

¹⁴⁴ Jakub MIRKA, *Aleš Avenarius (1885-1963): Ze starých vzpomínek: moje dětství a chlapectví*, In: Sborník prací z historie a dějin umění, Klatovy 2011, sv. 6, s. 55-77.

¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 70.

¹⁴⁶ Jan GALANDAUER, *Dětství, mládí a studentská léta Bohumíra Šmerala*, In: Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Praha 1975, roč. 15, č. 1, s. 61-85.

Své útočiště prvně hledal v knihách, později ve fanatickém náboženství: „...*byl jsem až směšně nábožný a až směšně jsem lhal... ve škole modlil jsem se před každou hodinou. Když jsem šel ze školy poledne, modlil jsem se celou cestou až domů na předměstí, aby se na mne otec něco nedověděl.*“¹⁴⁷ Nakonec si své místo našel v politice, konkrétně ve straně sociální demokracie, ke které se hlásil už na gymnáziu.

Další zkoumanou osobností je Emanuel Engel, který se narodil roku 1844 a během svého života se proslavil především jako český vlastenec. David Procházka publikoval ve *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka* článek o Emanuelově dětství a o době, kdy se v něm vlastenectví začalo probouzet.¹⁴⁸ Autor se samozřejmě zaměřuje na znaky vlastenectví, ale z textu lze vyčíst i některé příznaky, které provázely dospívání.

Sedmnáctiletý Emanuel je popisován jako pohledný, zdravý, veselý, mladík, který má vhodné způsoby chování. Dále je zmiňována jeho citlivost, a také stavy pochybovačnosti a často prý byl ironický,¹⁴⁹ bohužel nejsou tvrzení podložena konkrétními příklady. V díle jsou taktéž nastíněny jeho sklony k družení a to ve vyšších i nižších společenských vrstvách.¹⁵⁰

Přínosná je část, kdy je popisována jeho návštěva tanečních. Emanuelovi se taneční hodiny příliš nezamlouvaly, shledával je nudnými a zábava mu připadala nucená a zdlouhavá. „*V konverzaci s mladými dámami spatřoval „nestydaté koketování“ a taneční hodiny považoval za „past na nápadníky“.* Jeho ideálem bylo „*nevinné děvče*“ a u každé tanečnice přísně posuzoval její „*mravní zachovalost*“ a zároveň kladl jisté nároky na intelekt.“¹⁵¹ Také kritizuje fakt, že taneční hodiny a později i plesy a zábavy fungují tak, aby si zde dívka našla vhodného ženicha, popřípadě aby jí ho vybrala matka. To je úsměvné, neboť se dochoval dopis, kdy si vyhlédl dívku a prosí kamaráda, aby mu podal hlášení, jestli se mu líbí, co měla na sobě, jak vypadala, jestli měla klobouk, jak moc byla nábožná atp.¹⁵² Provádí tedy naprosto stejné „hodnocení kvality“, ale pravděpodobně si tento paradox neuvědomuje.

Je tedy jasné, že deníky a vzpomínková literatura jsou cenným zdrojem informací. Některé deníky podávají zkreslené, nebo neúplné informace, jelikož byly kontrolovány. V denících jsem jako nejvýraznější znak zaznamenala prožívání přechodových rituálů a také

¹⁴⁷ *Tamtéž*, s. 70.

¹⁴⁸ David PROCHÁZKA, Emanuel Engel - *Dětství a zrání pražského vlastence* (1844 – 1870), In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, Benešov 2009, roč. 49, č. 2, s. 53-95.

¹⁴⁹ *Tamtéž*, s. 69.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. 70.

¹⁵¹ *Tamtéž*, s. 84

¹⁵² *Tamtéž*, s. 71.

nespokojenost s normami, které společnost vyžadovala, hlavně po dívkách. Často jsou znatelné snahy o sebeidentifikaci. Ze vzpomínek Josefa Šusty je zase patrný obdiv ke starším přátelům, připodobňování se dospělým pomocí opíjení, které je taky symbolem něčeho zakázaného.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo analyzovat vývoj náhledů na fenomén puberty v 19. a v první polovině 20. století. V předložené práci byla uplatněna metoda zhuštěného popisu, která je popsána v první kapitole. Práce je založena na analýze čtyř okruhů, sestávajících se ze slovníků a encyklopedií, odborné literatury, krásné literatury a ego-dokumentů.

První okruh se týká výzkumu puberty ve slovnících a encyklopediích. Ke zkoumání byly použity slovníky a encyklopedie z let 1867 – 1991. Nejprve jsem zkoumala odborné slovníky a později všeobecné. V odborných slovnících je heslo popisováno obsáhleji, podrobněji, autor bere v úvahu různé aspekty jako je například podnebí. Ve všeobecných slovnících je heslo poměrně stručné a dlouho se omezuje pouze na fyzické znaky. V roce 1903 je puberta popisována jako příprava k dokonalému vyvinutí pohlavního ústrojí. Na konci třicátých let se ale ve všeobecných slovnících začínají objevovat i charakteristiky duševních změn dospívajícího. Nejprve jsou uváděny neklid, vzdorovitost, odpor k druhému pohlaví, bujná pohyblivost, egocentrismus, touha po partnerovi, duševní zmatky a kolísající city. Pozoruje se také probuzení pudu bojového, cestovatelského a tuláckého. Dospívající jsou údajně tvárnější, ovlivnitelnější a křehčí než dospělí jedinci.

V některých encyklopediích se později objevují mimo popis znaků puberty i jakési návody na to, jak se k dospívajícímu chovat a jak ho vychovávat. To pravděpodobně souvisí s vývojem pedagogické literatury. Autoři také připisují období dospívání velký vliv na utváření dospělé osobnosti a celkově se zdá, že je dospívání bráno vážněji a odborněji.

V zahraničním slovníku Brittanica z roku 1911 jsou popisovány rituály, které dospívání doprovázely. Ve slovnících z našeho prostředí o rituálech nejsou žádné zmínky, přestože je evidentní, že u nás měly poměrně silné zastání a na dospívající měly mnohokrát významný vliv, jak vyplívá z ego-dokumentů i krásné literatury, které byly podrobeny zkoumání. Z uvedených přechodových rituálů lze jmenovat například biřmování, odjezd na studia, nebo taneční kurzy. Je možné, že si autoři českých slovníků a odborné literatury neuvědomovali přítomnost těchto rituálů, nebo jim nepřikládali větší význam.

Na konci 30. let se ve slovnících začal klást důraz na správnou výchovu, nejspíš v důsledku vývoje pedagogické literatury. Objevují se varování, že pokud nebude výchova

dobře zvládnutá, může vést k útěku z domova, nebo dokonce sebevraždě. To patrně mohlo být dobovým problémem, protože s příběhem nezvládnutého pohlavního pudu se setkáváme ve zkoumané krásné literatuře, konkrétně v díle *Puberta*. Jindřich nezvládl ovládnout předčasně probuzený pohlavní pud, který ho zcela pohltit, což nakonec vedlo k jeho sebevraždě. Zmiňovaný slovník pocházel z roku 1939, *Puberta* poprvé vyšla roku 1934, zjevně se tedy jednalo o dobový problém.

Další poznatky jsem se snažila zachytit z rozboru pedagogické literatury. Přelomovou studii vydal John Locke, který přišel s tvrzením, že dítě není jen zmenšeninou dospělého, což zapříčinilo lepší postavení dítěte ve společnosti a individuálnější přístup k němu. Velký vliv na pedagogickou literaturu mělo osvícenství, kdy také J. J. Rousseau vydal výchovný spis *Emil čili o výchování* (1762). Z učení J. J. Rousseaua je jasné, že propagoval konec vlivu církve na výchovu. Z ego-dokumentů je ale zřejmé, že v praxi byli dospívající často k církevním metodám vedeni. Ostatně již zmiňovaný proces biřmování byl velmi významný v životě dospívajících. Dalším příkladem mohou být Šmeralovy vzpomínky, kdy se uchýloval k náboženství, dle jeho slov až nezdravě a v pedagogické příručce z roku 1925 je zmíněno, že někteří dospívající mají sklony k popírání církevního učení.

Velký přínos české pedagogické činnosti 19. a 20. století spatřuji především ve vzniku několika odborných pedagogických časopisů, které se snažily šířit odborné informace mezi laiky. I když se puberty týkaly články zde zveřejňované jen zřídka kdy, sehrály důležitou roli ve vychovatelství. Také v pedagogických publikacích jsou zaznamenávány projevy puberty, například v *Obecné pedagogice* (1924).

V příručkách lze naléznout zajímavé tvrzení, že kdyby se děti od narození vychovávaly správně, pubertální krize by neexistovaly. Zároveň se setkáváme s názorem, že špatná výchova během dospívání může smazat úspěchy předchozí správné výchovy v dětství.

V polovině 20. let 20. století jsou v pedagogických příručkách dospívající ženy vnímány jako sentimentální bytosti náchylné k pláči, choulostivé, často unavené a náchylné na nemoci. Jsou tedy popisovány jako slabé a zranitelné. Vycházelo to z obecného mínění, že potřebovaly ochrannou ruku muže, tedy manžela?

Zajímavě je zachycena situace, která vznikala v kláštrech. Dospívající dívky, náchylné k zamilovanosti se upínají na sestry a tento vztah jim supluje zamilovanost.

Probuzení pudu a touhy někoho milovat je zde natolik silná, že ji dívky musejí ukájet na sestrách, protože v klášteře muže nenajdou.

Další významnou zkoumanou disciplínou byla psychologie. Se vznikem vývojové psychologie se začaly hlavně v zahraničí zkoumat detailněji životní cykly, avšak puberta opět stávala spíše v pozadí. V českém prostředí se vývojová psychologie nerozvíjela téměř vůbec, její rozvoj nastal až po druhé světové válce.

Výzkum Margaret Mead nasvědčuje tomu, že je puberta novodobý konstrukt. V kulturách, které antropoložka zkoumala, se puberta neprojevovala typickými znaky, které lze zaznamenat v evropském prostředí, možná proto, že zde na pubertu byl čas, ale v jiných kulturách neměla prostor se projevit. Mohlo by to znamenat, že byla tedy puberta něco, co si vytvořila moderní společnost? Aby sloužila jako přechod mezi dětstvím a dospělým životem?

Odpověď můžeme najít v teorii E. H. Eriksona, který tvrdí, že puberta slouží jako vložené období mezi dětstvím a dospělostí, které je uměle vykonstruované a slouží zejména k odkládání povinností a hledání sebe sama. Z pramenů ze kterých jsem čerpala je znát, že spousta dospívajících by takového období ráda využila, ale nebylo jim dopřáno. Mladiství ho potřebovali, aby si postupně zvykali na fungování světa dospělých, ale nenesli ještě zodpovědnost s dospělostí spojenou. Jelikož jim nebyl tento postupný přechod umožněn, touží po svobodě, nebo po změně společenských měřítek, aby pro ně byly poměry alespoň trochu uvolněny, a často bývají zmatení. Z toho vyplývá, že se pojetí puberty proměnilo, protože v současné době takové období existuje. Společnost přestala být lhostejná k potřebám dospívajících a dnes je v dospívání tento jev zcela běžný. Můžeme ho idět například u „věčných studentů“, kteří nejsou ani dětmi, ani dospělými a snaží se držet se někde mezi, aby si oddálili vstup do světa dospělých.

Pro zkoumání dospívání zachyceného v krásné literatuře jsem vybrala čtyři knihy, které jsem podrobila analýze. Hlavním cílem bylo poukázat na znaky tehdejšího dospívání. Zkoumání byly podrobeny čtyři knihy: *Svéhlavička*, *Přetížený klas*, *Puberta* a *Předtucha*. Z této části jsem zjistila, že beletrie se psala pro dospívající i pro jejich rodiče. Mohla sloužit jako takový návod jak dospíváním bez potíží projít, nebo naopak jako varování, co se může stát, pokud rodiče výchovu nezvládají, nebo znaky puberty podcení. Dílo *Přetížený klas* také upozorňuje na situaci ve společnosti, kdy je na dívky vyvíjen nátlak, který nemusejí vždy zvládnout.

Další zkoumanou oblastí jsou ego-dokumenty. Na konci 19. a na počátku 20. století hrál deník důležitou roli, jakožto součást vzdělávacího procesu dospívajících dívek ze šlechtických rodin. Jak už bylo uvedeno, většinou byl striktně kontrolován, proto se v některých deníkových záznamech pubertální znaky neprojevují téměř vůbec.

Zkoumání bylo podrobena několik dívčích deníků, také byly reflektovány znaky dospívání ve vzpomínkové literatuře. Deníky jsou tedy v této práci čistě ženské, vzpomínková literatura je naopak zastoupena pouze mužským pokolením.

Jako velmi důležitý poznatek z pramenů osobní povahy hodnotím význam přechodových rituálů, kdy je těžké posoudit, jestli si dospívající vůbec uvědomovali jejich existenci. Do těchto rituálů bych zahrнула opuštění domova za studiem, taneční hodiny a také proces biřmování. Ve všech zmíněných případech je znát, že se autoři posunuli k dospělosti, nebo že to po nich alespoň společnost očekávala. Ve vzpomínkách Josefa Šusty jsou zmíněny nevěstince. Šusta sám je sice údajně nenavštěvoval, ale jeho spolužáci zde pobývali často. Varování, které lze vycítit z tragického díla *Puberta* Emila Vachka mělo tedy pravděpodobně své opodstatnění a probuzený pohlavní pud, ukájený v nevěstincích byl běžnou záležitostí.

Resumé

The aim of the bachelor thesis was to analyze the development of the puberty during the 19th century and the first half of the 20th century. The method of thick description, which is described in the first chapter, was used in the paper. The paper is based on the analysis of several spheres, which are consisted of dictionaries, encyclopaedias, specialized literature, belles-lettres and ego-documents.

The first part of the study focuses on the research of the puberty in the dictionaries and encyclopaedias. For this research, the dictionaries and ecyclopaedias of 1867 - 1919 were used. At first, I was exploring specialized dictionaries and later on general dictionaries. The term puberty is described extensively and much more detailed in the specialized dictionaries. In the general dictionaries, the term is mostly brief and focuses mainly on physical aspects of the puberty. In 1903, puberty is described as a preparation to the perfect development of the genital organs. However, some mental changes of the adolescents start to appear in the general dictionaries at the end of the 1930s. Among these mental changes are usually mentioned changes such as unease, defiance, resistance, egocentrism, desire for a partner, mental confusions and broad range of feelings. According to these general dictionaries, adolescents tend to be more influenceable, formable and fragile than adults, and also awakening of the combat, travel and wandering instincts is observed during the puberty.

Later on, even some kinds of manuals (besides the description of pubescent characteristic) of how to behave towards adolescents and how to bring them up can be found in some encyclopaedias. The creation of this manuals can be probably connected to the development of the pedagogical literature. Generally, the puberty becomes to be taken much more seriously in the following decades.

Another part of my research was focused on the pedagogical literature. A huge influence on the this literature had the period of Enlightenment, when J. J. Rousseau published his educational work *Emile, or on Education* (1762). Another ground-breaking study was published by John Locke, who came with the statement that children are not just a miniatures of adults. This statement strengthened the position of a child in the society and secured and individual approach.

According to my opinion, a huge contribution to the Czech pedagogical activity during the 19th and the 20th century was the creation of several specialized pedagogical magazines.

Another significant part of the research was the field of psychology. With the development of the developmental psychology abroad, life cycles started to be examined more detailed. However, the puberty was still in the background. In the Czech lands, the developmental psychology started to evolve only after the World War II. Very significant theory by E. H. Erikson was presented at the of the 20th century. The author claimed that there are clearly some life periods, which are artificially created for adolescents. These life periods simulates the role of an adult for adolescents without the responsibility connected to it. This phenomena can be seen even nowadays. Some students tend to be “always students”, thus they are neither children nor adults. They are always somewhere between, often afraid to enter the world of adults.

To observe adolescents in the belles-lettres I worked with four books. The main aim was to depict specific features of the puberty. Among these four books *were Svěhlavička, Přetížený klas, Puebrta* and *Předtucha*. From this part of my research, I found out that the fiction was written for adolescents and for their parents as well. It could serve as some kind of a manual of how to walk though the puberty unharmed or as a warning of underestimating the puberty and the consequences of it.

The last part of my research are ego-documents. At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, diaries had quite an important role. These diaries created a significant part of an educational process of adolescent girls from noble families. However, they were strictly controlled. That is maybe why in some diaries the pubescent features can be hardly found.

Besides these strictly female diaries, also mainly male memoirs were analyzed. According to my opinion, I consider the revelation of the existence of transitional rituals in the life of adolescents as the most important piece of knowledge. In most cases, it is hard to say, whether adolescents were aware of these rituals or not. According to me, these rituals were for example leaving the house for studies or dance classes. Nevertheless, in all of the mentioned cases can be seen that the authors moved towards adulthood or they were expected to by the society.

7. Přehled pramenů a literatury

7.1. Prameny editované

Dagmar HÁJKOVÁ – Helena KOKEŠOVÁ (eds.), *Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909 – 1919*, Praha 2016.

Zdeněk HOJDA – Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ, *Gabriela za Schwarzenbergu: Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006.

Františka HONLOVÁ – Jiří KUBEŠ – Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Sylvie ČERNÁ – Andrea HUDÁKOVÁ – Lucie JELÍNKOVÁ – Michaela SANDOVÁ – Petr VOREL, *Deníky Františky Honlové z České Třebové: práce studentů diplomového semináře "Prameny osobní povahy v gender history"*, Pardubice 2005.

Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, *Ženské deníky 19. století*, Praha 2008.

7.2. Dobová beletrie

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička*, České Budějovice 1968.

Marie PUJMANOVÁ, *Předtucha*, Brno 2012.

Růžena SVOBODOVÁ, *Přetížený klas a jiné povídky*, Praha 1916.

Emil VACHEK, *Puberta*, Praha 1934.

7.3. Encyklopedie a dobové slovníky

Otokar CHLUP – Josef KUBÁLEK – Jan UHER, *Pedagogická encyklopedie*, díl. II., Praha 1939

Karel CHODOUNSKÝ – Josef THOMAYER, *Slovník zdravotní: populární praktická kniha poučná*, Praha 1889

Bedřich KLENOT, *Slovník cizojazyčných slov a úsloví v češtině se vyskytujících s dodatkem jmen osobních a místních*, Praha 1922.

Bedřich KOČÍ, *B. Kočího Malý slovník naučný*, díl II., svazek XVII., Praha 1939.

Josef PAVLÍK, *Slovník domácího lékařství a zdravotnictví*, Praha 1897.

František Ladislav RIEGER, *Slovník naučný*, Praha 1867.

Vladimír TEYSSLER – Václav KOTYŠKA, *Technický slovník naučný. ilustrovaná encyklopedie věd technických*, Praha 1935.

Komenského slovník naučný, svazek IX., Praha 1938.

Malý Ottův slovník naučný, díl II., Praha 1906,

Masarykův slovník naučný, díl V., Praha 1931.

Ottův slovník naučný Nové doby, dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, díl V., svazek I., Praha 1938.

Ottův slovník naučný, díl XX., Praha 1903

The encyclopaedia Britannica, svazek XX., New York 1911.

The new encyclopaedia Britannica, svazek IX., U. S. A. 1991.

7.4. Dobová odborná literatura

Stanley HALL, *Adolescence, its psychology and its relations to fysiology, antropology, sociology, sex, crime, religion and education*, Londýn 1904.

Otakar KÁDNER, *Základy obecné pedagogiky*, Praha 1925.

John LOCKE, *Esej o lidském rozumu*, Praha 1984

Margaret MEAD, *Coming of age in Samoa*, New York 1928.

Miloslav SKOŘEPA, *Puberta*, Praha a Brno 1928.

František ŠVADLENKA, *Obecná pedagogika*, Praha 1924.

Jean Jacques ROUSSEAU, *Emil, čili o vychování*, Olomouc 1926.

Pedagogické rozhledy, ročník XLI., část II., Praha 1931.

Pedagogické rozhledy, věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách, Praha 1888- 1932.

Karel HERFORT, *O tak řečeném vnitřním světě dítěte a zvířat: přednáška, konaná ve spolku českých lékařů dne 9. listopadu 1925 = So called inner world of child and animal*, Praha 1936.

Volná škola: pedagogická revue pro širší veřejnost, Zábřeh 1905-1914.

Prvý český sjezd pro péči o slabomyslné a školství pomocné dne 27., 28. a 29. června 1909 v Praze, Praha 1909.

7.5. Literatura

Jan GALANDAUER, *Dětství, mládí a studentská léta Bohumíra Šmerala*, In: Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Praha 1975, roč. 15, č. 1, s. 61-85.

Morton HUNT, *Dějiny psychologie*, Praha 2010.

Igor Semenovič KON, *Kapitoly z psychologie dospívání*, Praha 1986.

Petr KOŠAN, *Jean Jacques Rousseau a jeho pedagogický odkaz*, Bakalářská práce, České Budějovice 2011.

Lenka KREJČOVÁ, *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*, Praha 2011.

Jozef KURIC, *Vývojová psychologie*, Praha 1964.

Josef LANGMEIER – Dana KREJČÍKOVÁ, *Vývojová psychologie*, Praha 2013.

Jakub MIRKA, *Aleš Avenarius (1885-1963): Ze starých vzpomínek: moje dětství a chlapectví*, In: Sborník prací z historie a dějin umění, Klatovy 2011, sv. 6, s. 55-77.

David PROCHÁZKA, Emanuel Engel - *Dětství a zrání pražského vlastence (1844 – 1870)*, In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Benešov 2009, roč. 49, č. 2, s. 53-95.

Hans-Dieter SCHMIDT, *Obecná vývojová psychologie*, Praha 1978.

Josef ŠUSTA, *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky 1.*, Praha 1947.

Jiřina TAXOVÁ, *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*, Praha 1987.